

The Structure of Burial Practices in the Iron Age of Mazandaran: The Case Study of Shahneh Poshte Cemetery, Babol

Hamed Tahmasebifar¹ , Hassan Fazeli-Nashli² , Mojtaba Safari³ ,
Judith Thomalsky⁴ , Jebrael Nokandeh⁵ , Nasir Eskandari⁶

Type of Article: Research

Pp: 65-93

Received: 2025/05/17; Revised: 2025/06/26; Accepted: 2025/07/20

 <https://doi.org/10.61882/PJAS.1188.302.1>

Abstract

A series of field activities including two seasons of survey and excavation at the Shahneh Poshte cemetery of Babol on the northern slopes of the Alborz Mountains in central Mazandaran in 2018 and 2019 resulted in the discovery of a collection of human graves and burials scattered throughout this 11-hectare site. Due to the mass of destruction caused by unauthorized excavations in the cemetery, several disturbed graves were observed without any classifiable information. In contrast, by conducting scientific excavations in the 16 trenches, a total of 39 identifiable and Readable human burials were found and then the collection of information and archaeological findings related to each burial was recorded and classified. In this study, we attempt to answer questions about the existence of possible burial methods and patterns and the meaningful characteristics of these variables by studying a set of different aspects including burial practices such as the position and orientation of the body, position of face of hands, architectural structure of the graves, gender and age of skeletons, individual and group burials, and burials with and without objects. The results of absolute dating and comparative studies indicate that this cemetery belongs to a long time span from the 11th and 12th centuries BC (Iron I) to the 4th and 3rd centuries BC, i.e. the Achaemenid to the early Parthian period (Iron IV), and therefore cultural materials of this cemetery are comparable to intra-regional ancient sites in Mazandaran as well as trans-regional sites in the Gorgan Plain, the Central Plateau, and especially the Gilan region. Our research also shows that the Shahneh Poshte graves follow a specific pattern in some burial aspects including the supine position and the direction of the face to the south and therefore have long-term burial traditions.

Keywords: Shahneh Poshte Cemetery, Burial Practices, Iron Age, Mazandaran, Cultural Communications.

Parseh Journal of Archaeological Studies (PJAS)

Journal of Archeology Department of Archeology Research Institute, Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICTH), Tehran, Iran

Publisher: Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICTH).

Copyright © 2026 The Authors. Published by Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICTH). This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

© The Author(s)

1. Phd in Archeology, Department of Archeology, Faculty of Literature and Human Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.
2. Professor, Department of Archeology, Faculty of Literature and Human Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran (Corresponding Author). **Email:** hfazelin@ut.ac.ir
3. Assistant Professor, Department of Archaeology, Faculty of Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.
4. PhD in Archaeology, Director of the German Archaeological Center in Iran, Berlin, Germany.
5. Assistant Professor, Iranian Center for Archaeology (ICAR), Research Institute of Cultural Heritage and Tourism, Tehran, Iran (RICTH), Tehran, Iran.
6. Assistant Professor, Department of Archaeology, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran.

Citations: Tahmasebifar, H., Fazeli Nesheli, H., Safari, M., Thomalsky, J., Nokandeh, J. & Eskandari, N., (2026). "The Structure of Burial Practices in the Iron Age of Mazandaran: The Case Study of Shahneh Poshte Cemetery, Babol". *Parseh J. Archaeol. Stud.*, 9(34): 65-93. <https://doi.org/10.61882/PJAS.1188.302.1>

Homepage of this Article: <https://journal.richt.ir/mbp/article-1-1188-en.html>

Introduction

The Shahneh Pashte cemetery is located adjacent to village of Kamikola and southwest of the Khoshrudpey city and 21 kilometers south of the Babol (Fig. 1) (Saedian, 2014: 321). This cemetery was excavated over two seasons in 2018 and 2019 by Hassan Fazeli Nashli. The result of these excavations was the identification of 39 human burials in situ (28 graves) (Fig. 2) which provide a set of valuable archaeological data such as absolute and relative dating, burial methods including the position and orientation of the bodies and faces, the position of the hands and the structure of graves. Based on the whole of archaeological data, the site can be dated to the late 2nd millennium B.C (late Iron I) to the mid-1st millennium B.C (Iron IV, 3rd - 4th centuries B.C / Achaemenid to early Parthian). More precisely, the absolute dating on 5 skeletons uphold this period. Based on archaeological studies between 39 burials, 29 burials belong to the late Iron I (late 2nd millennium BC) to Iron III (burials 1-11 and 22-39) are called "Iron age I - III Group" and the other 10 burials (burials 12-21) can be dated to the 4th and 3rd centuries B.C (late Achaemenid to early Parthian) that are called "Iron age IV Group", considering the absolute dates of the two burials and their spatial relationship.

Discussion

The study of the Shahneh Pashte burials shows that a set of methods were used to place the deceased in grave which are divided into two general categories: lying on the sides and supine. These two general modes include a total of 11 sub-modes. In general, in the entire Iron Age in this site (I-IV), the lying on the sides includes 13 burials (33.3%) including 4 burials on the right and 9 burials on the left, supine 15 burials (38.5%) and also 11 burials (28.2%) lack any recognizable signs. In more detail, during the Iron I-III period, there were 8 contracted burials (28% of total) of which 4 were on the right and 4 on the left. In addition, 12 burials (41% of total) were buried in supine. Also, 9 burials (31% of total) were of unknown status. In the Iron IV, there were 5 contracted burials (50% of total) all of which were on the left and no right-sided burials were found. Moreover, 3 burials (30% of total) were buried in supine. Finally, 2 burials (20% of period) were classified as undetermined burials due to extensive damages (Fig. 3-5). Regarding the position of the hands of the skeletons, during the Iron I-IV, a total of 16 positions were observed which can be classified into three general groups: lying on the sides, supine and unknown. In addition, the first group includes 6 subgroups (25% of all), the second group is divided into 9 subgroups (54% of all) and the third group is divided into 9 cases (21% of all) as unknown (Fig. 6-7). In Shahneh Pashte, three types of grave architecture have been identified. The first is a simple pit, second is a simple pit with a clay cover and the third is a pithos. Of the 28 graves in site, 26 graves (93% of all) are simple oval pits, of which 20 graves belong to the Iron I-III (71.6%) and 6 graves (21.4%) belong to the Iron IV. The second method, a simple pit covered with big clay fragments includes only 1 is from Iron Age I-III (3.5% of total). Also the pithos burial consists of only 1 grave (3.5% of total) from Iron Age IV (Fig. 8-10). In terms of gender and age of the deceased in this cemetery, total of 9 burials (23% of all) were identified as male, including 8 burials (27.6%) in Iron I-III and 1 burial (10%) in Iron IV. In addition, there were 14 burials (36% of total) as female including 12 burials (27.6%) in Iron I-III and 2 burials (20%) in Iron IV. Also, of the total burials, 16 burials (41% of total) were disturbed (Fig. 11-17). In addition, 7 different positions of the bodies were identified in relation to geographical directions including: south-north 5% of all, east-west 2.5%, west-east 23%, northeast-southwest 10.5% of all, southwest-northeast 10.5%, southeast-

northwest 10.5%, northwest-southeast 15% and also an unknown direction 23% of all burials (Fig. 18-19). It is worth noting that for the orientation of face, during all periods, the dominant method was the south direction with a total of 23% of all burials, and especially 20.5% of all in Iron I-III, it was certainly the most common burial method. It seems that this method was not a priority in the Iron IV and was used less often. After that, the north direction was the most common method with 15.3% including 10.2% in Iron IV and 5.1% in Iron I-III (Fig. 20-21). Regarding other study characteristics, 67.8% of the total graves are individual and 32.2% are group graves. Among the first group, 53.5% of the total is related to Iron I-III and 14.6% are related to Iron IV. In addition, group graves comprise 32.2% of the total graves of which 621.5% are related to Iron I-III and 310.5% are related to Iron IV (Fig. 22-25). Finally, about the possession of objects, in total, 70% of all burials were buried with burial objects and 30% did not contain any goods (Fig. 26-27). Finally, regarding the amount of possession of objects, in total, 27 burials (70% of all) were buried with burial objects, and only 12 burials (30% of total) did not contain any burial objects or grave goods.

Discussion

Human skeletons in Shahneh Poshte cemetery are mostly buried in individual and group graves, including 28 graves which mostly include simple pits, one case of a simple pit with a clay cover and one pithos. In fact, the architectural of the graves was mostly in form of simple pits. A simple pit grave with a clay cover is quite unique in this site and a similar the grave has apparently been found only in one grave in the Lefork cemetery of Savadkuh which has been dated to Iron Age III (Abedini, 2017: 154). Third group of tombs is pithos type that has many similar older and contemporary examples in Mazandaran county. Among the numerous similar examples in the Iron Age of Mazandaran, can mention the children's tombs in Gohar Tepe (Piller and Mahfroofi, 2009: 19) and cemetery Amirkola in Savadkuh (Abedini, 2017: 154), as well as Qaleh Kuti I cemetery (Fukai and Ikeda, 1971: Pl. XIX, Fig. 2) and Kaluraz in Gilan (Fahimi, 2002: 106-107), Tepe Gyan (Contenau and Girshman, 1935: 12), Maral Tepe of Uzbeki (Majidzadeh, 2008: 135-136) and Dinkhah Tepe (Muscaerella, 1974: 75). In addition, this method reached its peak of use during the Parthian period such as Taq bustan in Kermanshah (Kambakh Fard, 1998: 45), Liarsang-Ben cemetery in Gilan (Jahani et al., 2023: 38; Jahani et al., 2018: 114), and especially in the central Zagros basin (Mohammadi Far and Hojabari Nobari, 2004) such as Sanandaj (Khosravi et al., 2018: 317), Marivan (Mohammadi Far and Sarraf, 2006; Masoumian and Rahimi-Galugahi, 2012: 428) and several points in the city of Hamadan and its surrounding areas (Azarnoush, 1975: 56, vol. 7; Dailer et al., 2013). The graves of Shahneh Poshte are scattered in different parts of the cemetery and it does not seem that a specific space of the cemetery was dedicated to a specific group or class of people in this society. The group graves are in the form of two-burial and three-burial graves with a slight difference in depth and space compared to each other, although the attribution of some of these group burials to each other has been ambiguous. However, the spatial proximity of the skeletons and their burial objects and the difficulty in distinguishing them from each other led to the attribution of some of them to a single grave and it seems that even despite a slight difference in depth, there was a clear awareness in creating a single grave for multiple skeletons. Usually, the deceased were placed in the grave in various positions, either contracted (lying on their sides) or supine with different positions inclined to the right or left. The positions of the hands are usually in front of the chest and face and sometimes in line with the body

and the legs are also bent in three different degrees: less than a 90-degree angle (high, inclined inward towards the abdomen and spine: grade 1), 90-degree angle (medium, perpendicular angle to the spine: grade 2), and more than 90-degree angle (low, open angle to the spine: grade 3). A few are also supine and extended in line with the body.

Conclusion

The study of the burials of the Shahneh Poshte cemetery shows that there were a group of methods and rituals related to the burial of the dead, some of which were used more than others and, in other words, became a burial tradition. Regarding the position of the dead during the Iron Age and during the use of this cemetery, all the conventional methods of placing the deceased in the grave were used in the Shahneh Poshte area and despite the slightly higher number of supine method, it does not have a significant advantage over the lying on sides method and both methods can be seen as burial methods and traditions in great abundance. Also, the supine method was the most common burial method among women with 71% and men did not have any dominant method. In the discussion of the architectural structure of the tomb, the common tradition and method, the usual method is a simple oval pit but there are two unique methods, one is a simple pit grave covered with pottery fragments and the other is a pithos burial, each of which was used in the form of a grave only as a specific method, not a burial tradition. Finally, based on the set of burial characteristics of the Shahneh Poshte cemetery, it can be seen that this site is comparable in many aspects to sites within the region in Mazandaran and adjacent the region especially Gilan and the Central Plateau. It can also be considered that the set of burial methods and traditions of the Shahneh Poshte cemetery is homogeneous and identical to other contemporary sites in Mazandaran and to some extent a continuation of some pre-Iron Age burial methods in this region.

Acknowledgement

Since this article is based on the results of the excavations of the Shahneh Poshte cemetery that led by Hassan Fazeli Nashli, we must here acknowledge the efforts of all members of the excavation team who spent several months of field activities and then archaeological studies for collecting and recording the excavation data. In addition, the authors consider their own duty to thank the journal's reviewers for reading and providing constructive comments to improve the article.

Observation Contribution

The above article is taken from the PhD dissertation of the first author, Hamed Tahmasbifar, entitled "Continuity and Discontinuity Processes between the Bronze and Iron Age in Northern and Northeastern Iran: Approaches on social-cultural changes and developments based on the Archaeological Excavations of the Shahne Poshte Cemetery of Babol, Mazandaran" which was written with the guidance of the second and third authors and the adviser of the fifth and sixth authors.

Conflict of interest

The authors of the article declare that they have no conflict of interest, while adhering to publication ethics in referencing and not publishing the article in any other publication.

ساختار شیوه‌های تدفین در عصر آهن مازندران: مطالعه موردی گورستان شهنة پشته بابل

حامد طهماسبی فرا^I ID، حسن فاضلی نشلی^{II} ID، مجتبی صفری^{III} ID،
یودیت تومالسکی^{IV} ID، جبرئیل نوکنده^V ID، نصیر اسکندری^{VI} ID

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۹۳ - ۶۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۲۷؛ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۴/۰۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۲۹

شناسه دیجیتال (DOI): <https://doi.org/10.61882/PJAS.1188.302.1>

چکیده

مجموعه فعالیت‌های میدانی، شامل دو فصل بررسی و کاوش در گورستان شهنة پشته بابل در دامنه‌های شمالی رشته‌کوه‌های البرز در مازندران مرکزی در سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۳۹۹ ه.ش. منجر به یافتن مجموعه‌ای از گورها و تدفین‌های انسانی گردید که در سرتاسر این محوطه ۱۱ هکتاری پراکنده بودند. با توجه به حجم تخریب‌های حاصل از کند و کاوهای غیرمجاز در محوطه، در حدود ۳۲ تدفین مضطرب و خارج از بافتار اصلی و فاقد هرگونه اطلاعات قابل طبقه‌بندی مشاهده شد، در مقابل، با انجام کاوش‌های علمی در قالب ۱۶ ترانشه، در مجموع ۳۹ تدفین انسانی قابل شناسایی یافت گردید که مجموعه اطلاعات باستان‌شناختی مرتبط با هر تدفین ثبت و طبقه‌بندی گردید. در این پژوهش تلاش گردیده تا با مطالعه مجموعه‌ای از متغیرهای مختلف، از جمله شیوه‌های تدفین شامل: وضعیت و جهت قرارگیری بدن، ساختار معماری گورها، جنسیت و سن اسکلت‌ها و هم‌چنین اشیاء دفن‌شده در گورها، به پرسش‌هایی درمورد وجود شیوه‌ها و الگوهای احتمالی تدفینی، طبقه‌بندی اشیاء و ارتباطات فرهنگی آن با محوطه‌های درون منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای پاسخ دهیم. نتایج سن‌سنجی‌های مطلق و مطالعات مقایسه‌ای نشان‌دهنده تعلق این گورستان به گستره زمانی درازمدتی از سده‌های ۱۱ و ۱۲ پ.م. (آهن I) تا سده‌های ۴ و ۳ پ.م.، یعنی دوره هخامنشی تا اوایل اشکانی (آهن IV) هستند و از این‌رو، مواد فرهنگی آن قابل مقایسه با محوطه‌های درون منطقه‌ای مازندران، مانند: گوهرتپه، لفورک، غار هوتو و پری‌جا و نیز محوطه‌های فرامنطقه‌ای در دشت گرگان، فلات مرکزی و به‌ویژه منطقه گیلان است؛ هم‌چنین، یافته‌ها نشان می‌دهند که گورخفتگان شهنة پشته در برخی از جنبه‌های تدفینی، از جمله: وضعیت قرارگیری به حالت طاق باز و جهت صورت به طرف جنوب از الگوی خاصی تبعیت می‌کنند و دارای سنت‌های تدفینی درازمدتی هستند.

کلیدواژگان: گورستان شهنة پشته، شیوه‌های تدفین، عصر آهن، مازندران، ارتباطات فرهنگی.

I. دکتری باستان‌شناسی، گروه باستان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

II. استاد گروه باستان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

Email: hfazelin@ut.ac.ir

III. استادیار گروه باستان‌شناسی دانشکده میراث فرهنگی، صنایع دستی، گردشگری، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

IV. دکتری باستان‌شناسی، مدیر مرکز باستان‌شناسی آلمان در ایران، برلین، آلمان.

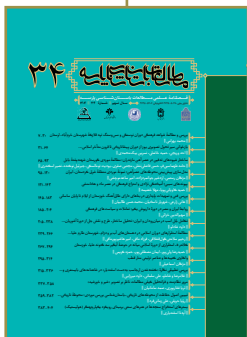
V. استادیار پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران.

VI. استادیار گروه باستان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

ارجاع به مقاله: طهماسبی فر، حامد؛ فاضلی نشلی، حسن؛ صفری، مجتبی؛ تومالسکی، یودیت؛ نوکنده، جبرئیل؛ و اسکندری، نصیر، (۱۴۰۴). «ساختار شیوه‌های تدفین در عصر آهن مازندران: مطالعه موردی گورستان شهنة پشته بابل». مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۹ (۳۴): ۶۵-۹۳.

<https://doi.org/10.61882/PJAS.1188.302.1>

صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه: <https://journal.richt.ir/mbp/article-1-1188-fa.html>

فصلنامه علمی مطالعات باستان‌شناسی پارسه
نشریه پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه
میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

ناشر: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

© حق انتشار این مستند، متعلق به نویسنده(گان) آن است. © ۱۴۰۴ ناشر این مقاله، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری است. این مقاله تحت گواهی زیر منتشر شده و هر نوع استفاده غیرتجاری از آن مشروط بر استناد صحیح به مقاله و با رعایت شرایط مندرج در آدرس زیر مجاز است.

Creative Commons Attribution-Non-Commercial 4.0 International license
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

© The Author(s)

مقدمه

یکی از مباحث بحث‌برانگیز باستان‌شناسی ایران، تغییرات فرهنگی و اجتماعی روی داده در هزارهٔ دوم پیش‌ازمیلاد، به‌ویژه اواسط و نیمهٔ دوم آن بوده که در ادبیات باستان‌شناسی با اصطلاحاتی هم‌چون پایان دورهٔ مفرغ، دورهٔ گذار به آهن و درنهایت آغاز عصر آهن نام‌گذاری می‌شود. تاکنون پرسش‌های بسیاری درمورد نحوهٔ پایان فرهنگ‌های درخشان دورهٔ مفرغ و هم‌چنین آغاز فرهنگ‌های دورهٔ آهن مطرح شده، اما پژوهش‌های دورهٔ مفرغ و آهن در نقاط مختلف ایران همسان و برابر با یک‌دیگر نبوده و از این رهگذر، مناطق شمالی و شمال‌شرقی ایران تاکنون از شناخت جامعی بهره‌نبرده‌اند. در حدود نیمهٔ هزارهٔ دوم پیش‌ازمیلاد تغییرات فرهنگی-اجتماعی شگرفی روی داد که طی آن، مجموعه‌های فرهنگی دورهٔ مفرغ با سنت‌های جدید سفالی، معماری، تدفین و... جایگزین شدند (Pigott, 1981: 105). تعاریف و ملاک‌های مختلفی جهت ورود اقوام هزارهٔ دوم پیش‌ازمیلاد ایران به دورهٔ آهن معرفی شده که همراه با تغییرات خواه ناگهانی و خواه تدریجی در آثار مادی این دوره، به‌ویژه سفال مشهود هستند؛ اما از آنجایی که این تغییرات در تمام مناطق فرهنگی ایران در یک شکل و در تاریخ واحدی روی نداده، بنابراین اصطلاح آغاز عصر آهن ایران را نمی‌توان برای تمام مناطق یک‌جا در نظر گرفت (Overlaet, 2005: 5). مطالعات اولیهٔ گاهنگاری دورهٔ آهن ایران با کارهای «کنتنو» و «گریشمن» در تپه گیان (Contenau & Ghirshman, 1933; 1935) و سپس با کاوش بسیار مهم گریشمن در تپهٔ جنوبی و گورستان‌های الف و ب سیلک (Girshman, 1939) وارد مرحلهٔ آغازین خود شد و از همان نخست، بسیاری از پژوهشگران را با تفسیر و تاریخ‌گذاری برخی اشیاء شاخص این دوره دچار چالش نمود؛ سپس با آغاز پروژهٔ بزرگ «رابرت دایسون» در حسنلو و شمال غرب ایران و تاریخ‌گذاری‌های کربن ۱۴ در تپه حسنلو و دینخواه‌تپه، گام بزرگی در توسعهٔ شناخت و تبیین گاهنگاری این دوره برداشته شد. دایسون با بررسی تغییرات سفالی و تحولات معماری، مراحل سه‌گانه‌ای را برای روند تحولات فرهنگی و اجتماعی شمال غرب ایران در نظر گرفت و آن‌ها را به صورت آهن I با سفال خاکستری تک‌رنگ قدیم در ۱۲۰۰-۱۰۰۰ پ.م.، آهن II با سفال خاکستری تک‌رنگ جدید در ۱۰۰۰-۸۰۰ پ.م. و آهن III با سفال نخودی منقوش در ۸۰۰-۵۵۰ پ.م. طبقه‌بندی نمود (Dyson, 1965: 211, Table 2). «کایلر یانگ» نیز هم‌زمان با مطالعات دایسون و در تبیین توالی فرهنگی و گاهنگاری عصر آهن، به‌ویژه نیمهٔ غربی ایران، سه مرحله و دوره را تعریف نمود که بدین‌قرار است: افق سفال خاکستری غربی قدیم در محدودهٔ ۱۲۵۰/۱۳۰۰-۱۰۰۰ پ.م.، افق سفال خاکستری غربی جدید در محدودهٔ ۱۰۰۰-۸۰۰ پ.م. و افق سفال نخودی غربی جدید در حدود ۷۵۰-۵۵۰ پ.م. (Young, 1965: 60-76; Young, 1967: 22-27).

در این میان، تقسیم‌بندی سه‌گانهٔ دایسون بیش از کار یانگ مورد استقبال همگان قرار گرفت و تاکنون به مدت چند دهه، بیشتر داده‌های باستان‌شناختی منسوب به عصر آهن در سرتاسر ایران با معیار و توالی فرهنگی دایسون سنجیده و طبقه‌بندی می‌شوند؛ درواقع، بسیاری از همکاران دایسون تا سال‌ها بعد همین روند را برای شمال غرب و به‌طورکلی عصر آهن ایران توسعه دادند (Muscarella, 1974; Muscaerella, 1973). تنها در سال‌های اخیر «مایکل دنتی» با بررسی مجدد آثار تپه حسنلو و پروژهٔ بزرگ شمال غرب ایران، دست به تغییرات مهمی زد و جدول گاهنگاری دایسون را مورد دستخوش قرار داد؛ بدین‌ترتیب حسنلوی V (۱۲۵۰-۱۴۵۰ پ.م.)، (آهن I دایسون) عنوان جدید «عصر مفرغ پایانی» نام گرفت، حسنلوی IVc (۱۰۵۰-۱۲۵۰ پ.م.)، (آهن II دایسون) به آهن I تغییر یافت و درنهایت حسنلوی IVb به عنوان آهن III (دورهٔ اورارتو و آشور جدید) نام‌گذاری شد (Danti, 2013: 30). درنتیجه می‌توان گفت با توجه به مجموعهٔ پیچیدگی‌ها و روندهای فرهنگی-اجتماعی طی اواخر دورهٔ مفرغ و آغاز عصر آهن، یعنی از اواخر نیمهٔ اول هزارهٔ دوم تا اوایل هزارهٔ اول پیش‌ازمیلاد که منجر به ظهور برخی پدیده‌ها، از جمله سفال خاکستری-سیاه

غربی، گورستان‌های بدون فضای استقرار، حضور مردمان ایرانی‌زبان، فلزگری آهن و شکل‌گیری حکومت‌های بزرگ در سرتاسر ایران شد؛ لذا به نظر می‌رسد تحولات دوره آهن ایران و تبیین توالی فرهنگی آن هم‌چنان نیازمند بازبینی‌های فراوان است؛ در واقع، بایستی فرآیندهای فرهنگی هر منطقه به‌طور مجزا مورد مطالعه قرار گیرد تا در عین همگونی‌ها، اما ویژگی‌های محلی و بومی نیز در ایجاد گاهنگاری مناطق مختلف لحاظ گردد.

پرسش‌های پژوهش: در پژوهش پیش‌رو، پرسش‌های بنیادینی درمورد ساختارها، شیوه‌ها و سنت‌های تدفینی، از جمله: وضعیت و جهت قرارگیری اسکلت‌ها، معماری گورها، سن و جنسیت، اشیاء متنوع تدفینی، نحوه برهمکنش‌ها و ارتباط‌های فرهنگی این محوطه با محوطه‌های درون منطقه‌ای در مازندران و برون منطقه‌ای در گیلان، گرگان، فلات مرکزی و شمال غربی ایران مطرح می‌شود.

روش پژوهش: شیوه پژوهش، توصیفی-تطبیقی بوده، به نحوی که با توجه به موضوع و ماهیت میدانی این پژوهش، اطلاعات مورد نیاز از هر گور شامل: شیوه‌های خاکسپاری و ساختار معماری گور براساس گزارش مقدمات کاوش باستان‌شناسی محوطه گردآوری، ثبت و سپس توصیف و طبقه‌بندی شده و در نهایت به روش کتابخانه‌ای به صورت استفاده از مقاله‌ها و گزارش‌های فعالیت‌های باستان‌شناسی با برخی محوطه‌های هم‌زمان و هم‌افق مقایسه شده تا به درک کامل‌تری از روندهای فرهنگی و شیوه‌های تدفینی موجود در گورستان شه‌پشته دست یابیم.

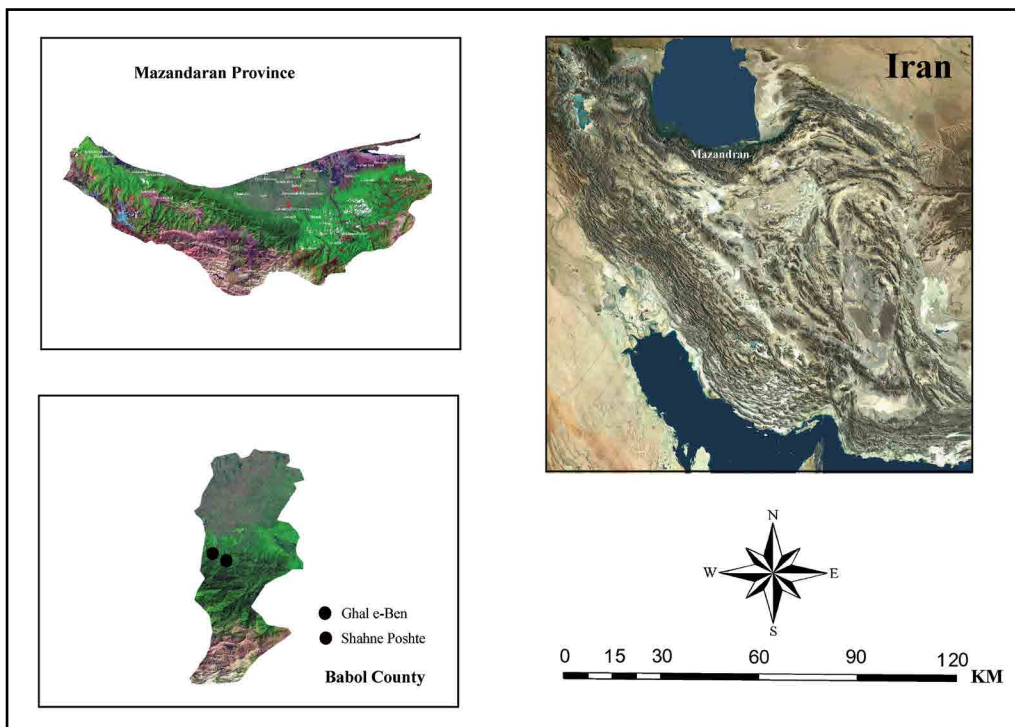
پیشینه پژوهش

اطلاعات موجود درمورد محوطه‌ها و مواد فرهنگی دوره آهن مازندران و به‌طور خاص‌تر شهرستان بابل، شامل مجموعه‌ای از کاوش‌ها و بررسی‌های پراکنده‌ای است که در پهنه وسیع آن صورت پذیرفته است، از جمله: بررسی‌های «ژاک دُمورگان» در حوضه رودخانه آب پردمه آمل در اواخر سده ۱۹م. (واندنبرگ، ۱۳۴۸: ۳)، بازدید «کارلتون کوون» از چندین غار از شرق تا غرب مازندران و کاوش در غارهای کمر بند و هوتو (Coon, 1951; 1952)، بررسی‌ها و کاوش‌های «چارلز مک‌پرنی» در غار آل تپه بهشهر (McBurney, 1968)، بررسی آثار باستانی مازندران توسط «موسی درویش‌روحانی» (درویش‌روحانی، ۱۳۵۶)، بررسی‌های «یزدان نورانی» در مناطق بین ساری تا بابل و بابلسر (نورانی، ۱۳۷۲) و حدفاصل رودهای تجن و نکارود (نورانی، ۱۳۷۵)، بررسی و شناسایی «محمدجعفر نیکخواه» حدفاصل بین رودهای هراز آمل و لاریج نور (نیکخواه، ۱۳۷۶)، کاوش‌های باستان‌شناختی «علی ماهفروزی» در گوهرتپه بهشهر (ماهفروزی، ۱۳۸۱ - ۱۳۸۹)، بررسی‌ها و کاوش‌های باستان‌شناسی «مهدی عابدینی‌عراقی» در منطقه سوادکوه و گورستان لفورک سوادکوه (عابدینی‌عراقی، ۱۳۹۶)، بررسی‌ها و کاوش‌های «ابراهیم امیرکلایی» در محدوده آمل - محمودآباد (امیرکلایی، ۱۳۸۷ - ۱۳۹۱)، کاوش‌های گسترده «حسن فاضلی‌نشلی» در مناطق بابل و بهشهر (فاضلی‌نشلی، ۱۳۹۷: ۱۳۹۹ و ۱۴۰۰)؛ هم‌چنین، در چند سال اخیر در حوزه شهرستان بابل نیز بررسی‌های میدانی پراکنده‌ای انجام گرفته که منجر به شناسایی چند ده محوطه باستانی، به‌ویژه متعلق به دوره آهن (نورانی، ۱۳۷۲: دهستانی‌کلاگر، ۱۳۹۱) شده، اما کاوش‌های باستان‌شناختی محوطه‌های مهم قلعه‌بن بزروپی (فاضلی‌نشلی، ۱۳۹۷) و شه‌پشته خوشرودپی (فاضلی‌نشلی، ۱۳۹۷: ۱۳۹۹) نخستین برنامه‌های منسجم و هدفمند باستان‌شناختی در این حوزه می‌باشند.

گورستان شه‌پشته و پیشینه پژوهش‌های آن

گورستان و محوطه باستانی شه‌پشته با وسعت حدود ۱۱ هکتار به طول جغرافیایی ۲۵°۳۲'۵۲"۱۸ E و عرض جغرافیایی ۳۶°۲۰'۴۰" N در ارتفاع ۲۶۶ متری از سطح آب‌های آزاد در مجاورت روستای

کامی‌گلا و جنوب غربی شهر خوش‌رودپی در منطقه میان‌بند بخش بندپی غربی و ۲۱ کیلومتری جنوب شهر بابل جای دارد (تصویر ۱). این منطقه، به دلیل وجود منابع آبی متعدد هم‌چون رودخانه خوش‌رودپی و هم‌چنین کوه‌پایه‌ها، مراتع و زمین‌های کشاورزی حاصلخیز، از هزاره‌های پیش بستر مناسبی جهت شکل‌گیری استقرارگاه‌های انسانی بوده است (سعیدیان و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۲۱). این محوطه تاکنون طی دو فصل در سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۳۹۹ به سرپرستی «حسن فاضلی‌نشلی» مورد بررسی و کاوش گسترده قرار گرفته، به طوری که فصل نخست آن هم‌زمان با محوطه مهم دیگری به نام قلعه بن (بزرودپی) در ۵۰۰ متری شمال آن و به دلیل وجود تخریب‌های انسانی ویران‌گر انجام‌گرفت (فاضلی‌نشلی، ۱۳۹۹: ۱۹-۲۰). فصل دوم نیز به دلیل اهمیت بسیار زیاد محوطه با اهداف بسیار گسترده‌تری صورت‌پذیرفت و ماحصل دو فصل کاوش، ایجاد درمجموع ۱۶ ترانشه بود که از این میان، تنها ۱۴ ترانشه حاوی بقایای اسکلت‌های انسانی تاریخی بود. نتیجه دو فصل کاوش در این گورستان، کشف بقایای ۷۱ تدفین انسانی بود که ۳۹ مورد آن در حین کاوش علمی باستان‌شناسی شناسایی و به روش علمی ثبت و ضبط گردید (تصویر ۲) و بقایای انسانی ۳۲ مورد دیگر متأسفانه بر اثر فعالیت‌های قاچاق توسط حفاران غیرمجاز به شدت موجب تخریب قرار گرفته بود و هیچ ویژگی قابل مطالعه‌ای نداشتند؛ بدین‌روی، مطالعات گسترده باستان‌شناسی و میان‌رشته‌ای بر روی ۳۹ تدفین قابل مطالعه (در قالب ۲۸ گور) منجر به شناخت مجموعه‌ای از اطلاعات ارزشمند باستان‌شناختی درمورد تاریخ‌گذاری مطلق و نسبی، ساختارهای تدفینی، شامل: وضعیت و جهت قرارگیری بدن و صورت درگذشتگان، موقعیت دست نسبت به بدن، ساختار معماری گورها و میزان اشیاء تدفینی گشته که در ادامه به آن‌ها پرداخته خواهد شد.

تصویر ۱: نقشه موقعیت استان مازندران، شهرستان بابل و محوطه شه‌نه پشته (نگارندگان، ۱۴۰۲).
 Fig. 1: Map of Mazandaran Province, Babol County and Khoshroudpey City (Author, 2023).

گاهنگاری تدفین‌های گورستان شه‌نه پشته

برپایه شواهد موجود و مجموعه داده‌های باستان‌شناختی، شامل: شیوه‌های تدفین، معماری گورها

تصویر ۲: عکس هوایی محوطه شهنه پشته و موقعیت و نحوه پراکندگی برخی گورها (فاضلی نشلی، ۱۳۹۹).
 Fig. 2: Aerial photo of the Shahneh Poshte cemetery and distribution of the graves (Fazeli Nashli, 2019).

و اشیاء تدفینی می‌توان این محوطه را در گستره زمانی اواخر هزاره دوم پیش از میلاد (اواخر آهن I) تا اواسط هزاره اول پیش از میلاد (آهن IV سده‌های ۳ و ۴ پ.م. / هخامنشی تا اوایل اشکانی) جای داد. به بیان دقیق‌تر، تاریخ‌گذاری‌های مطلق کربن ۱۴ بر روی پنج نمونه از اسکلت‌های این گورستان، بازه زمانی ذکر شده را نشان می‌دهد؛ با این حال، گاهنگاری نسبی و مقایسه‌ای بر روی مواد فرهنگی، به ویژه ظروف سفالی نیز بر این مدعا صحه می‌گذارد. برپایه مطالعات گاهنگارانه، از میان ۳۹ تدفین قابل مطالعه، ۲۹ تدفین متعلق به بازه زمانی اواخر آهن I (اواخر هزاره دوم پیش از میلاد)، آهن II و سپس آهن III بوده و به دلیل محدودیت‌های گاهنگاری، سنت‌های سفالی محلی و البته استمرار فرهنگی چند صد ساله در این محوطه، امکان جداسازی و تقسیم این تدفین‌ها به سه دوره آهن، بسیار مشکل خواهد بود و جداسازی دقیق‌تر فازهای عصر آهن، متکی بر تاریخ‌گذاری مطلق هر اسکلت به طور مستقل است؛ در واقع، تنها سه تدفین در این گروه دارای تاریخ مطلق کربن ۱۴ بوده و مابقی تدفین‌ها در مقام مقایسه با این سه تدفین و سنجش با دیگر محوطه‌های عصر آهن دارای گاهنگاری نسبی هستند؛ بنابراین در اینجا با دو گروه کلی از تدفین‌ها روبه‌رو خواهیم بود: ۲۹ تدفین (تدفین‌های ۱ تا ۱۱ و ۲۲ تا ۳۹ در شهنه پشته) تحت عنوان «گروه آهن I تا III»، به علاوه ۱۰ تدفین دیگر (تدفین‌های ۱۲ تا ۲۱ در شهنه پشته) که با توجه به ارتباط مکانی آن‌ها و وجود تاریخ مطلق دو تدفین آن (سده‌های ۴ و ۳ پ.م. / اواخر دوره هخامنشی تا اوایل اشکانی) موسوم به «گروه آهن IV» هستند (فاضلی نشلی و همکاران، ۱۴۰۴).

بررسی و طبقه‌بندی داده‌های مرتبط با تدفین‌های گورستان شهنه پشته وضعیت قرارگیری اسکلت‌ها در گور

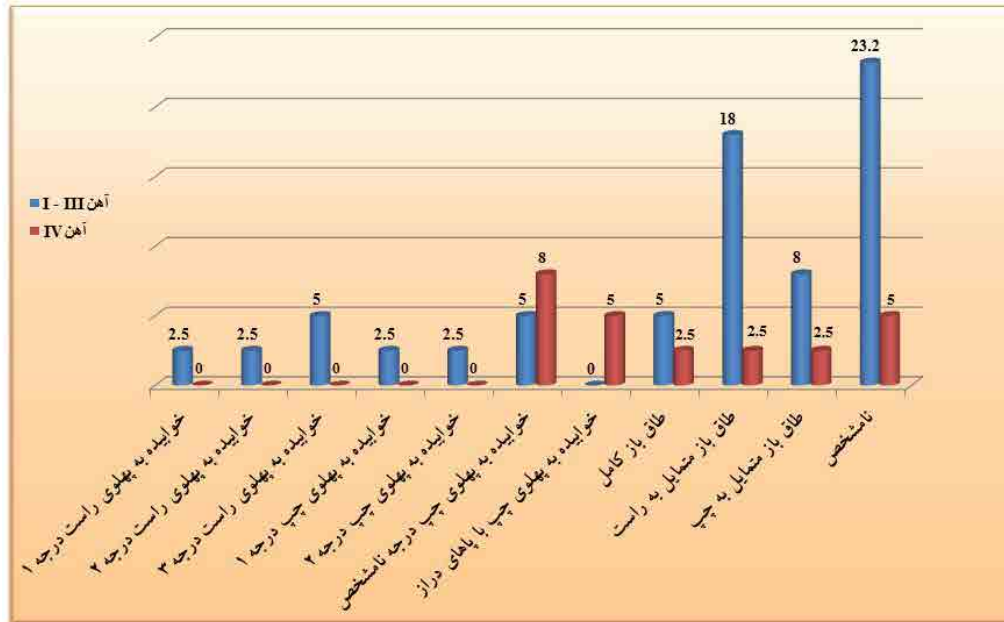
مطالعه تدفین‌های گورستان شهنه پشته نشان می‌دهد که مجموعه‌ای از شیوه‌ها و حالت‌ها برای قراردادن فرد درگذشته در گور استفاده می‌شده است که به دو دسته کلی خوابیده بر روی پهلوها و خوابیده بر روی پشت (طاق باز) تقسیم می‌شوند؛ به طور کلی در تمام طول دوره آهن این گورستان (I - IV) شیوه خوابیده به پهلوها دربر دارنده ۱۳ تدفین (۳۳٫۳٪) شامل چهار تدفین روی پهلو راست و نه تدفین روی پهلو چپ، شیوه خوابیده بر پشت یا طاق باز حاوی ۱۵ تدفین

(۳۸٫۵٪) بوده و هم‌چنین ۱۱ تدفین (۲۸٫۲٪) نیز فاقد هرگونه علائم قابل تشخیص شیوه تدفین و نامشخص می‌باشند؛ هم‌چنین، این دو حالت کلی نیز در مجموع شامل ۱۱ شیوه زیرمجموعه بوده که اکثراً متناسب با وضعیت قرارگیری بالاتنه و پاها/زانوها توصیف می‌شوند، به طوری که زاویه زانوها نیز متناسب با بالاتنه به صورت درجه ۱ (زاویه تند)، درجه ۲ (زاویه قائم) و درجه ۳ (زاویه باز) تقسیم بندی می‌شوند (مدودسکایا، ۱۳۸۳: ۱۱۰)؛ بنابراین، مجموعه حالت‌های قرارگیری اجساد در گورستان شهنه پشته را با احتساب این‌گونه از طبقه بندی‌ها و البته در کنار گروه وضعیت نامشخص، می‌توان در ۱۱ حالت زیر اشاره نمود (تصاویر ۳ و ۴).

تصویر ۳: نمونه‌هایی از برخی شیوه‌های تدفین، به ترتیب ۱ تا ۳: خوابیده روی پهلو راست، پهلو چپ و طاق باز (فاضلی‌نشلی، ۱۳۹۹).

Fig. 3: Examples of some burial methods, in order 1 to 3: lying on the right side, left side and supine (Fazeli Nashli, 2019).

تصویر ۴: نمودار درصد فراوانی حالت‌های قرارگیری اسکلت‌ها نسبت به کل دوره‌ها (نگارندگان، ۱۴۰۴).

Fig. 4: Graph of the percentage frequency of skeleton placement modes relative to all periods (Authors, 2025).

(۱) بالاتنه خوابیده بر روی پهلو راست و پاها با درجه خمیدگی ۱: شامل ۱ تدفین از گروه آهن I- III (۳٫۴٪ از دوره) و ۲٫۵٪ از کل؛ (۲) بالاتنه خوابیده بر روی پهلو راست و پاها با درجه خمیدگی ۲: شامل ۱ تدفین از گروه آهن I- III (۳٫۴٪ از دوره) و ۲٫۵٪ از کل؛ (۳) بالاتنه خوابیده بر روی پهلو راست و پاها با درجه خمیدگی ۳: شامل ۲ تدفین از گروه آهن I- III (۷٪ از دوره) و

۵٪ از کل؛ ۴) بالاتنه خوابیده بر روی پهلو چپ و پاها با درجه خمیدگی ۱: شامل ۱ تدفین از گروه آهن I-III (۳،۴٪ از دوره) و ۲،۵٪ از کل؛ ۵) بالاتنه خوابیده بر روی پهلو چپ و پاها با درجه خمیدگی ۲: شامل ۱ تدفین از گروه آهن I-III (۳،۴٪ از دوره) و ۲،۵٪ از کل؛ ۶) بالاتنه خوابیده بر روی پهلو چپ و پاها با درجه خمیدگی نامشخص: مجموعاً ۵ تدفین (۱۲،۸٪ از کل) شامل ۲ تدفین در گروه آهن I-III (۷٪ از دوره و ۵٪ از کل) و ۳ تدفین در گروه آهن IV (۳۰٪ از دوره و ۸٪ از کل)؛ ۷) بالاتنه خوابیده بر روی پهلو چپ و پاها دراز شده در امتداد بدن: شامل ۲ تدفین از گروه آهن IV (۲۰٪ از دوره) و ۵٪ از کل؛ ۸) بالاتنه خوابیده بر روی پشت یا طاق باز (کامل: بالاتنه و پاها کاملاً دراز شده): مجموعاً ۳ تدفین (۸٪ از کل) شامل ۲ تدفین در گروه آهن I-III (۷٪ از دوره و ۵٪ از کل) و ۱ تدفین در گروه آهن IV (۱۰٪ از دوره و ۲،۵٪ از کل)؛ ۹) بالاتنه خوابیده بر روی پشت یا طاق باز (کامل: بالاتنه و پاها متمایل به پهلو راست): مجموعاً ۸ تدفین (۲۰،۵٪ از کل) شامل ۷ تدفین در گروه آهن I-III (۲۴،۱٪ از دوره و ۱۸٪ از کل) و ۱ تدفین در گروه آهن IV (۱۰٪ از دوره و ۲،۵٪ از کل)؛ ۱۰) بالاتنه خوابیده بر روی پشت یا طاق باز (کامل: بالاتنه و پاها متمایل به پهلو چپ): مجموعاً ۴ تدفین (۱۰،۲٪ از کل) شامل ۳ تدفین در گروه آهن I-III (۱۰،۳٪ از دوره و ۸٪ از کل) و ۱ تدفین در گروه آهن IV (۱۰٪ از دوره و ۲،۵٪ از کل)؛ ۱۱) بالاتنه و پاها نامشخص و مضطرب: با بیشترین تعداد در میان تدفین‌های شهنه‌پشته مجموعاً ۱۱ تدفین (۲۸،۲٪ از کل) شامل ۹ تدفین در گروه آهن I-III (۳۱٪ از دوره و ۲۳،۲٪ از کل) و ۲ تدفین در گروه آهن IV (۲۰٪ از دوره و ۵٪ از کل). در نتیجه، در طول دوره آهن تمام شیوه‌های مرسوم جهت قراردادن درگذشتگان در گور در محوطه شهنه‌پشته مورد استفاده قرار گرفته و با وجود تعداد کمی بیشتر استفاده از شیوه طاق باز، اما برتری فاحشی بر شیوه خوابیده به پهلو ندارد و هر دو روش به عنوان شیوه‌های تدفینی به فراوانی قابل مشاهده هستند. به علاوه، مطالعات نشان می‌دهد که در طول تمام مراحل زمانی عصر آهن بین شیوه جنسیت زن و حالت قرارگیری خوابیده بر پشت (طاق باز) رابطه کاملاً آشکاری وجود دارد؛ به طوری که از میان ۳۹ تدفین، ۱۵ تدفین با حالت طاق باز دفن گردیده‌اند که در این میان، ۱۰ تدفین (۲۶٪) متعلق به زنان بوده و مردها از شیوه خاصی تبعیت نمی‌کرده‌اند؛ به بیان دیگر، با وجود مجموعاً ۱۴ تدفین زن با شیوه‌های تدفینی مختلف، اما شیوه طاق باز با ۱۰ تدفین (۷۱،۵٪ از زنان) معمول‌ترین شیوه تدفینی در میان گروه آن‌ها بوده است.

حالت‌های قرارگیری دست‌ها

در طول دوره‌های آهن I تا IV در گورستان شهنه‌پشته، در مجموع ۱۶ حالت قرارگیری دست اسکلت‌ها قابل مشاهده بوده که به سه گروه کلی خوابیده بر روی پهلوها، خوابیده روی پشت (طاق باز) و نامشخص قابل دسته‌بندی هستند؛ گروه نخست خوابیده به پهلو شامل شش زیرگروه (۲۵٪ از کل) و گروه دوم طاق باز به نه زیرگروه (۵۴٪ از کل) قابل تقسیم‌بندی هستند که در ادامه به آن‌ها پرداخته خواهد شد؛ هم‌چنین گروه سوم به صورت حالت نامشخص با نه مورد (۲۱٪ از کل) آن دسته از تدفین‌هایی است که دست‌ها به دلیل آسیب زیاد، قابل شناسایی نبودند. شایان ذکر است از آنجایی که برخی از تدفین‌ها به طور هم‌زمان دربر دارنده دو حالت نیز بوده‌اند، در نتیجه این ۱۶ حالت، ۴۸ بار در مجموع ۳۹ تدفین مورد استفاده بوده‌اند که در ادامه میزان فراوانی آن‌ها نسبت به ۴۸ مورد کل ارائه شده است. به طور کلی، شیوه قرارگیری دست‌ها متناسب با بدن به شرح ذیل است (تصاویر ۵ و ۶).

الف) خوابیده بر روی پهلوها: از مجموع ۴۸ مورد استفاده در تمام دوره‌ها، شیوه خوابیده به پهلو در کل در ۱۲ تدفین (۲۵٪) شامل ۱۰ تدفین در آهن I-III (۲۱٪) و ۲ تدفین در آهن IV (۴٪) استفاده شده است؛ ۱) خوابیده بر روی پهلوها: دست‌ها روی شکم و بدن: شامل ۲ تدفین

از گروه آهن I-III (۵,۵٪ از دوره) و ۴,۱٪ از کل؛ ۲) خوابیده بر روی پهلوها: دست‌ها مقابل صورت: شامل ۲ تدفین از گروه آهن I-III (۵,۵٪ از دوره) و ۴,۱٪ از کل؛ ۳) خوابیده بر روی پهلوها: دست‌ها زیر چانه: شامل ۲ تدفین از گروه آهن I-III (۵,۵٪ از دوره) و ۴,۱٪ از کل؛ ۴) خوابیده بر روی پهلوها: دست راست مقابل صورت: شامل ۱ تدفین از گروه آهن I-III (۲,۸٪ از دوره) و ۲,۲٪ از کل؛ ۵) خوابیده بر روی پهلوها: دست چپ روی شکم: شامل ۱ تدفین از گروه آهن I-III (۲,۸٪ از دوره) و ۲,۲٪ از کل؛ ۶) خوابیده بر روی پهلوها: دست‌ها نامشخص: مجموعاً ۴ تدفین (۸,۳٪ از کل) شامل ۲ تدفین در گروه آهن I-III (۵,۵٪ از دوره) و ۴,۱٪ از کل) و ۲ تدفین در گروه آهن IV (۱,۷٪ از دوره و ۰,۴٪ از کل).

ب) خوابیده بر روی پشت / طاق‌باز: از مجموع ۴۸ حالت در تمام دوره‌ها، شیوه بالاتنه خوابیده بر روی پشت یا طاق‌باز در کل در ۲۶ تدفین (۶۲,۵٪) شامل ۱۷ تدفین در دوره‌های آهن I-III (۳۵,۴٪) و ۹ تدفین در دوره آهن IV (۱۸,۷٪) استفاده شده است؛ ۷) خوابیده بر روی پشت / طاق‌باز: دست‌ها روی شکم و لگن: مجموعاً ۷ تدفین (۱۴,۶٪ از کل) شامل ۲ تدفین در گروه آهن I-III (۵,۵٪ از دوره) و ۴,۱٪ از کل) و ۲ تدفین در گروه آهن IV (۴,۱٪ از دوره و ۱,۰٪ از کل)؛ ۸) خوابیده بر روی پشت / طاق‌باز: دست‌ها مقابل صورت: شامل ۲ تدفین از گروه آهن I-III (۵,۵٪ از دوره) و ۴,۱٪ از کل؛ ۹) خوابیده بر روی پشت / طاق‌باز: دست‌ها زیر چانه: شامل ۱ تدفین از گروه آهن I-III (۲,۸٪ از دوره) و ۲,۲٪ از کل؛ ۱۰) خوابیده بر روی پشت / طاق‌باز: دست‌ها درازشده در امتداد بدن: شامل ۱ تدفین از گروه آهن I-III (۲,۸٪ از دوره) و ۲,۲٪ از کل؛ ۱۱) خوابیده بر روی پشت / طاق‌باز: دست‌ها ضربدری روی قفسه سینه: شامل ۴ تدفین از گروه آهن I-III (۱۱,۱٪ از دوره) و ۸,۳٪ از کل؛ ۱۲) خوابیده بر روی پشت / طاق‌باز: دست راست روی شکم: مجموعاً ۳ تدفین (۶,۲٪ از کل) شامل ۲ تدفین در گروه آهن I-III (۵,۵٪ از دوره) و ۴,۱٪ از کل) و ۲ تدفین در گروه آهن IV (۸,۳٪ از دوره و ۲,۲٪ از کل)؛ ۱۳) خوابیده بر روی پشت / طاق‌باز: دست راست درازشده در امتداد بدن: مجموعاً ۲ تدفین (۴,۱٪ از کل) شامل ۱ تدفین در گروه آهن I-III (۲,۸٪ از دوره و ۲,۲٪ از کل) و ۱ تدفین در گروه آهن IV (۸,۳٪ از دوره و ۲,۲٪ از کل)؛ ۱۴) خوابیده بر روی پشت / طاق‌باز: دست چپ درازشده در امتداد بدن: مجموعاً ۳ تدفین (۶,۲٪ از کل) شامل ۲ تدفین در گروه آهن I-III (۵,۵٪ از دوره) و ۴,۱٪ از کل) و ۲ تدفین در گروه آهن IV (۸,۳٪ از دوره و ۲,۲٪ از کل)؛ ۱۵) خوابیده بر روی پشت / طاق‌باز: دست چپ روی شکم و لگن: مجموعاً ۳ تدفین (۶,۲٪ از کل) شامل ۲ تدفین در گروه آهن I-III (۵,۵٪ از دوره) و ۴,۱٪ از کل) و ۲ تدفین در گروه آهن IV (۸,۳٪ از دوره و ۲,۲٪ از کل).

ج) نامشخص: ۱۶) نامشخص: وضعیت دست‌ها نامشخص و مضطرب: در گروه شانزدهم، یعنی وضعیت مبهم و نامشخصی از دست‌ها مجموعاً ۱۰ تدفین (۲۱٪ از کل) شامل ۹ تدفین در گروه آهن I-III (۲۵٪ از دوره و ۱۸,۷٪ از کل) و ۱ تدفین در گروه آهن IV (۸,۳٪ از دوره و ۲,۲٪ از کل). در نهایت از نگاهی دیگر می‌توان گفت که در طول مرحله آهن I-III شیوه غالبی برای قراردادن دست‌ها وجود نداشته و تمام حالت‌ها کمابیش اجرا شده است. در این میان، بیشترین فراوانی متعلق به شیوه دست‌ها به صورت ضربدری روی قفسه سینه (شیوه طاق‌باز) با ۴ مورد (۱۱,۱٪) بوده و باقی روش‌ها در ۱ تا ۲ مورد انجام شده‌اند؛ هم‌چنین در میان ۱۰ تدفین دوره آهن IV نیز شیوه دست‌ها روی شکم و لگن (شیوه طاق‌باز) با ۵ مورد (۴۱,۶٪) شیوه مرسوم بوده و بقیه روش‌ها با فراوانی کمتری اجرا شده‌اند؛ به طوری که روش‌های دست راست روی شکم، دست راست درازشده در امتداد بدن، دست چپ درازشده در امتداد بدن و دست چپ روی شکم و لگن هرکدام تنها با ۱ مورد (۸,۳٪) مشاهده می‌شوند.

تصویر ۵: نمودار درصد فراوانی حالت‌های قرارگیری دست‌ها نسبت به کل دوره‌ها (نگارندگان، ۱۴۰۴).
 Fig. 5: Graph of the percentage frequency of hand positions relative to all periods (Authors, 2025).

ساختار معماری گورها

در گورستان شه‌نه‌پشته، ۳۹ تدفین انسانی قابل مطالعه در قالب ۲۸ فضای گور دفن شده‌اند و در این میان، سه گونه مشخص فضای گور جهت قراردادن اجساد استفاده شده است که عبارتند از: شیوه نخست، چاله‌ای ساده بیضی‌شکل؛ دوم، چاله‌ای ساده با پوشش سفالی؛ و سوم، روش تدفین خمره‌ای یا گورخمره (شکل ۶). از میان ۲۸ گور موجود در این محوطه، ۲۶ گور (۹۳٪ از کل) از نوع چاله‌های ساده بیضی‌شکل هستند که در این بین، ۲۰ گور متعلق به دوره آهن I-III (۷۱٫۶٪) و ۶ گور (۲۱٫۴٪) مربوط به آهن IV می‌باشند. از نقطه نظری دیگر، از کل ۳۹ تدفین گورستان، ۳۶ تدفین انسانی (۹۲٫۴٪) در چاله‌های ساده بیضی‌شکل دفن شده‌اند که ۲۸ تدفین از گروه آهن I-III (۷۱٫۹٪) و ۸ تدفین (۲۰٫۵٪) مربوط به آهن IV می‌باشند. هم‌چنین گروه دوم، یعنی شیوه چاله‌ای ساده با پوشش قطعات سفال دقیقاً مشابه نوع چاله‌ای ساده بوده، تنها تفاوت در این است که سطح فوقانی در راستای درازای اسکلت را ابتدا با قطعات بزرگ سفالی قرمز رنگ شکسته و ضخیم پوشانده و سپس روی آن را با خاک پر کرده‌اند. این شیوه از گورها با پوشش فوقانی سفالی هم در گورستان شه‌نه‌پشته و هم در بین محوطه‌های عصر آهنی ایران بسیار منحصربه‌فرد بوده، به طوری که در شه‌نه‌پشته از بین ۲۸ گور موجود تنها ۱ مورد متعلق به دوره آهن I-III (۳٫۵٪ از کل) وجود دارد؛ به عبارت دیگر، از میان ۳۹ تدفین، ۱ تدفین انسانی (۲٫۵٪ از کل) با این شیوه دفن شده که ۴٫۸٪ از کل گورهای دوره آهن I-III را شامل می‌شود. مشابه این‌گونه ساختار معماری گور، تنها در یک گور در گورستان لفورک سوادکوه یافت شده که به نوبه خود بسیار منحصربه‌فرد است و به دوره آهن III تاریخ‌گذاری شده است (عابدینی‌عراقی، ۱۳۹۶: ۱۵۴).

در نهایت، گروه سوم به صورت تدفین خمره‌ای به صورت یک خمره بزرگ قرمز رنگ و شکسته با بقایای دو کودک شامل تنها ۱ گور (۳٫۵٪ از کل) مربوط به آهن IV می‌باشد. به علاوه، از میان ۳۹ تدفین موجود، ۲ تدفین انسانی (۵٫۱٪ از کل) با این شیوه دفن شده که ۱۴٫۳٪ از کل تدفین‌های دوره آهن IV را شامل می‌شود. از نمونه‌های مشابه فراوان در دوره آهن مازندران می‌توان به گورخمره‌های کودکان در گوهرتپه (Piller & Mahfrouzi, 2009: 19) و گورستان روستای امیرکلای

سوادکوه (عابدینی عراقی، ۱۳۹۶: ۱۵۴) و هم‌چنین در دیگر مناطق ایران می‌توان به گورستان قلعه‌کوتی I (Fukai & Ikeda, 1971: Pl. XIX, Fig. 2) و کلورز گیلان (فهیمی، ۱۳۸۱: ۱۰۶-۱۰۷)، تپه گیان (Contenau & Girshman, 1935: 12)، گورستان صرم (Azarnoush & Helwing, 2005: 226, Fig. 57)، مارال تپه ازبکی (مجیدزاده، ۱۳۸۹: ۱۳۵-۱۳۶) و دینخواه تپه (Muscarella, 1974: 75) اشاره کرد. به علاوه، این شیوه در دوره اشکانی در ایران با وجود گورستان‌های گورخرهای از جمله تاق‌بستان کرمانشاه (کامبخش‌فرد، ۱۳۷۷: ۴۵)، گورستان لیارسنگ بن گیلان (Jahani et al., 2023: 38)، جهانی و همکاران، (۱۳۹۷: ۱۱۴) و به‌ویژه در حوزه زاگرس مرکزی (محمدی‌فر و Mohamadifar, 2006: ۱۳۸۳) مانند: سندیج (خسروی و همکاران، ۱۴۰۱: ۳۱۷)، مریوان (Sarraf, 2006: ۴۲۸) و چندین نقطه شهر همدان و مناطق اطراف آن (آذرنوش، ۱۳۵۴: ۵۶، ت. ۷: دایر و همکاران، ۱۳۹۲) به اوج استفاده خود می‌رسد؛ درنهایت، با نگاهی جزئی‌تر به معماری تدفین‌های شه‌پشته، در بین ۲۱ گور متعلق به دوره آهن I-III، ۲۰ گور (۹۵٫۲٪) مربوط به شیوه چاله‌ای ساده و ۱ گور (۴٫۸٪) مربوط به شیوه چاله‌ای ساده با پوشش قطعات سفال می‌باشند؛ هم‌چنین در بین ۱۰ گور مربوط به آهن IV، ۶ گور (۸۵٫۷٪) به شیوه چاله‌ای ساده و ۱ گور (۱۴٫۳٪) با روش خمرهای ایجاد شده‌اند. به علاوه، از بین ۲۹ تدفین انسانی مرحله نخست، ۲۸ تدفین (۹۶٫۵٪) در گورهای چاله‌ای ساده و ۱ تدفین (۳٫۴٪) در گور چاله‌ای ساده با پوشش قطعات سفال دفن گردیده‌اند و درنهایت از بین ۱۰ تدفین انسانی دوره دوم، ۸ تدفین (۸۰٪) در گورهای چاله‌ای ساده و ۲ تدفین (۲۰٪) در گورخرهای قرار داده شده‌اند (تصاویر ۶ و ۷).

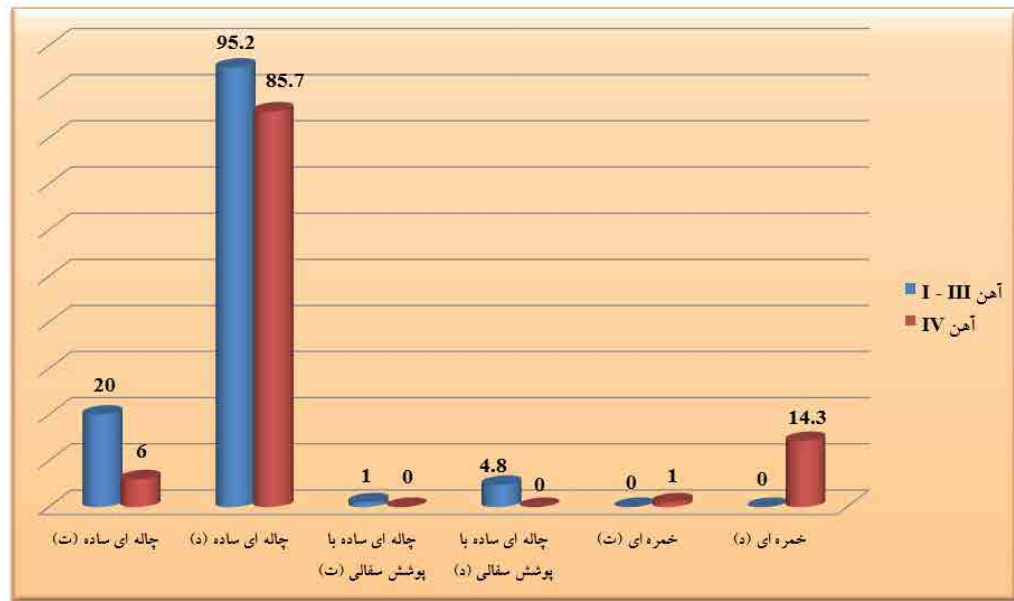

تصویر ۶: انواع معماری گور در گورستان شه‌پشته، به ترتیب ۱ تا ۳: چاله‌ای ساده، چاله‌ای ساده با پوشش سفالی، گورخره (فاضلی‌نشلی، ۱۳۹۹).

Fig. 6: Types of grave structure in Shahneh Poshte Cemetery, in order 1 to 3: simple pit, simple pit with big sherds, pithos (Fazeli Nashli, 2019).

سن و جنسیت تدفین‌ها

درمورد جنسیت گورخفتگان شه‌پشته از لحاظ تقسیم‌بندی مرد یا زن می‌توان گفت که در مجموع ۹ تدفین (۲۳٪ از کل) دارای جنسیت مرد، شامل: ۸ تدفین (۲۷٫۶٪) در مراحل آهن I-III و ۱ تدفین (۱۰٪) در دوره آهن IV شناسایی گردید. به علاوه، ۱۴ تدفین (۳۶٪ از کل) دارای جنسیت زن، شامل: ۱۲ تدفین (۲۷٫۶٪) در آهن I-III و ۲ تدفین (۲۰٪) در آهن IV وجود دارند؛ هم‌چنین، در مجموع کل تدفین‌ها، ۱۶ تدفین (۴۱٪ از مجموع) به دلیل وضعیت نابالغی و نیز آسیب‌های فیزیکی قابل تشخیص نبوده و به‌طور نامشخص ثبت گردیده‌اند که از این میان، ۹ تدفین (۳۱٪) مربوط به آهن I-III و ۷ تدفین (۷۰٪) مربوط به آهن IV می‌باشند. یکی از تقسیم‌بندی‌های کلی در این

تصویر ۷: نمودار تعداد و درصد فراوانی ساختار گورها نسبت به کل دوره‌ها (نگارندگان، ۱۴۰۴).

Fig. 7: Graph of the percentage of the frequency of grave structures relative to all periods (Authors, 2025).

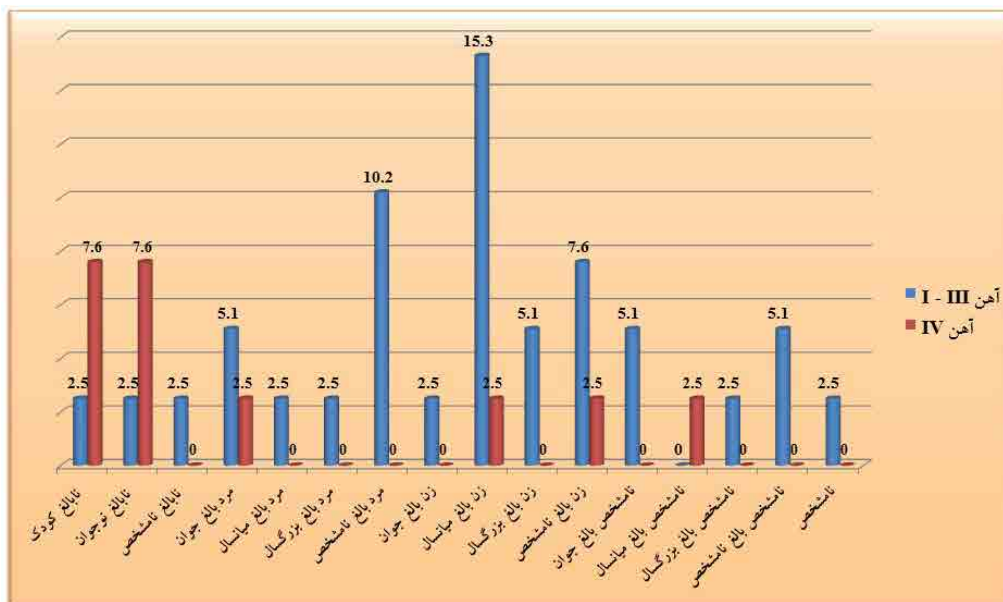
پژوهش که سه متغیر «وضعیت بلوغ، سن افراد و جنسیت» را یک جا در ارتباط با یک دیگر در نظر گرفته باشد، شامل ۱۶ حالت زیر است (تصاویر ۸ و ۹).

الف) نابالغ: (۱) گروه نابالغ کودک نامشخص: مجموعاً ۴ تدفین (۱۰،۲٪ از کل) شامل ۳ تدفین در گروه آهن I-III (۳،۴٪ از دوره و ۲،۵٪ از کل) و ۳ تدفین در گروه آهن IV (۳۰٪ از دوره و ۷،۶٪ از کل)؛ (۲) گروه نابالغ نوجوان نامشخص: مجموعاً ۴ تدفین (۱۰،۲٪ از کل) شامل ۳ تدفین در گروه آهن I-III (۳،۴٪ از دوره و ۲،۵٪ از کل) و ۳ تدفین در گروه آهن IV (۳۰٪ از دوره و ۷،۶٪ از کل)؛ (۳) گروه نابالغ نامشخص نامشخص: شامل ۱ تدفین از گروه آهن I-III (۳،۴٪ از دوره) و ۲،۵٪ از کل.

ب) بالغ: (۴) گروه بالغ جوان مرد: مجموعاً ۳ تدفین (۷،۶٪ از کل) شامل ۲ تدفین در گروه آهن I-III (۶٪ از دوره و ۵،۱٪ از کل) و ۱ تدفین در گروه آهن IV (۱۰٪ از دوره و ۲،۵٪ از کل)؛ (۵) گروه بالغ میان سال مرد: شامل ۱ تدفین از گروه آهن I-III (۳،۴٪ از دوره) و ۲،۵٪ از کل؛ (۶) گروه بالغ بزرگ سال مرد: شامل ۱ تدفین از گروه آهن I-III (۳،۴٪ از دوره) و ۲،۵٪ از کل؛ (۷) گروه بالغ نامشخص مرد: شامل ۴ تدفین از گروه آهن I-III (۱۳،۷٪ از دوره) و ۱۰،۲٪ از کل؛ (۸) گروه بالغ جوان زن: شامل ۱ تدفین از گروه آهن I-III (۳،۴٪ از دوره) و ۲،۵٪ از کل؛ (۹) گروه بالغ میان سال زن: مجموعاً ۷ تدفین (۱۷،۹٪ از کل) شامل ۶ تدفین در گروه آهن I-III (۲۰،۶٪ از دوره و ۱۵،۳٪ از کل) و ۱ تدفین در گروه آهن IV (۱۰٪ از دوره و ۲،۵٪ از کل)؛ (۱۰) گروه بالغ بزرگ سال زن: مجموعاً شامل ۲ تدفین از گروه آهن I-III (۶،۸٪ از دوره) و ۵،۱٪ از کل؛ (۱۱) گروه بالغ نامشخص زن: مجموعاً ۴ تدفین (۱۰،۲٪ از کل) شامل ۳ تدفین در گروه آهن I-III (۱۰،۳٪ از دوره و ۷،۶٪ از کل) و ۱ تدفین در گروه آهن IV (۱۰٪ از دوره و ۲،۵٪ از کل)؛ (۱۲) گروه بالغ جوان نامشخص: شامل ۲ تدفین از گروه آهن I-III (۶،۸٪ از دوره) و ۵،۱٪ از کل؛ (۱۳) گروه بالغ میان سال نامشخص: مجموعاً شامل ۱ تدفین از گروه آهن IV (۱۰٪ از دوره) و ۲،۵٪ از کل؛ (۱۴) گروه بالغ بزرگ سال نامشخص: شامل ۱ تدفین از گروه آهن I-III (۳،۴٪ از دوره) و ۲،۵٪ از کل؛ (۱۵) گروه بالغ نامشخص نامشخص: شامل ۲ تدفین از گروه آهن I-III (۶،۸٪ از دوره) و ۵،۱٪ از کل.

ج) نامشخص: (۱۶) گروه نامشخص (کاملاً نامشخص): شامل ۱ تدفین از گروه آهن I-III (۳،۴٪ از دوره) و ۲،۵٪ از کل. از نگاهی دیگر، از میان ۳۹ تدفین مجموعاً ۹ فرد نابالغ (۲۳٪ از کل) وجود دارد که گروه سنی کودکان (۶ تا ۱۲ سالگی) به طور کلی دارای ۴ تدفین (۱۰،۲٪ از کل) بوده

که ۱ تدفین (با جنسیت نامشخص) مربوط به دوره آهن I-III و ۳ تدفین (با جنسیت نامشخص) مربوط به آهن IV می‌باشند؛ هم‌چنین ۴ تدفین (۱۰٫۲٪ از کل) متعلق به گروه سنی نوجوانان (۱۲ تا ۱۸ سالگی) هستند که ۱ تدفین (با جنسیت نامشخص) مربوط به دوره آهن I-III و ۳ تدفین (۳ جنسیت نامشخص) مربوط به آهن IV است. به اضافه، در این گورستان در کل ۲۹ فرد بالغ (۷۴٫۳٪ از کل) دفن گردیده که گروه سنی جوانان (۱۸ تا ۳۵ سالگی) از بین تمام تدفین‌های شه‌پشته در مجموع با ۶ تدفین (۱۵٫۴٪ از کل) سومین گروه از لحاظ فراوانی و کمیت بالا است که شامل ۵ تدفین (۱ جنسیت مرد، ۱ جنسیت زن و ۱ جنسیت نامشخص) متعلق به آهن I-III و ۱ تدفین (۱ جنسیت مرد) مربوط به دوره آهن IV هستند. گروه سنی میان سال (۳۵ تا ۵۰ سالگی) در مجموع با ۹ تدفین (۲۳٪ از کل) دومین گروه از لحاظ فراوانی و کمیت بالا است که شامل ۷ تدفین (۱ جنسیت مرد و ۶ جنسیت زن) متعلق به آهن I-III و ۲ تدفین (۱ جنسیت زن و ۱ جنسیت نامشخص) مربوط به دوره آهن IV هستند. گروه سنی بزرگسال (۵۰ سالگی به بالا) در مجموع دارای ۴ تدفین (۲۳٪ از کل) بوده که همگی مربوط به دوره آهن I-III (۱ جنسیت مرد، ۲ جنسیت زن و ۱ جنسیت نامشخص) هستند. سه گروه از افراد در این محوطه وجود دارند که سن آن‌ها به دلایل مختلف قابل تشخیص و تخمین نبوده است که عبارتند از: گروه نخست، شامل «افراد نابالغ با سن نامشخص» حاوی ۱ تدفین (۲٫۵٪ از کل)؛ و نیز گروه دوم، شامل «افراد بدون هیچ‌گونه علائم سن و جنسیت» حاوی ۱ تدفین (۲٫۵٪ از کل)، از کمترین فراوانی و کمیت در بین گروه‌های سنی و جنسیتی گورستان شه‌پشته برخوردار هستند؛ به علاوه، گروه سوم شامل «افراد بالغ با سن نامشخص» دارای ۱۰ تدفین (۲۶٪ از کل) از بالاترین میزان فراوانی و کمیت در بین تمام گروه‌ها برخوردار است.

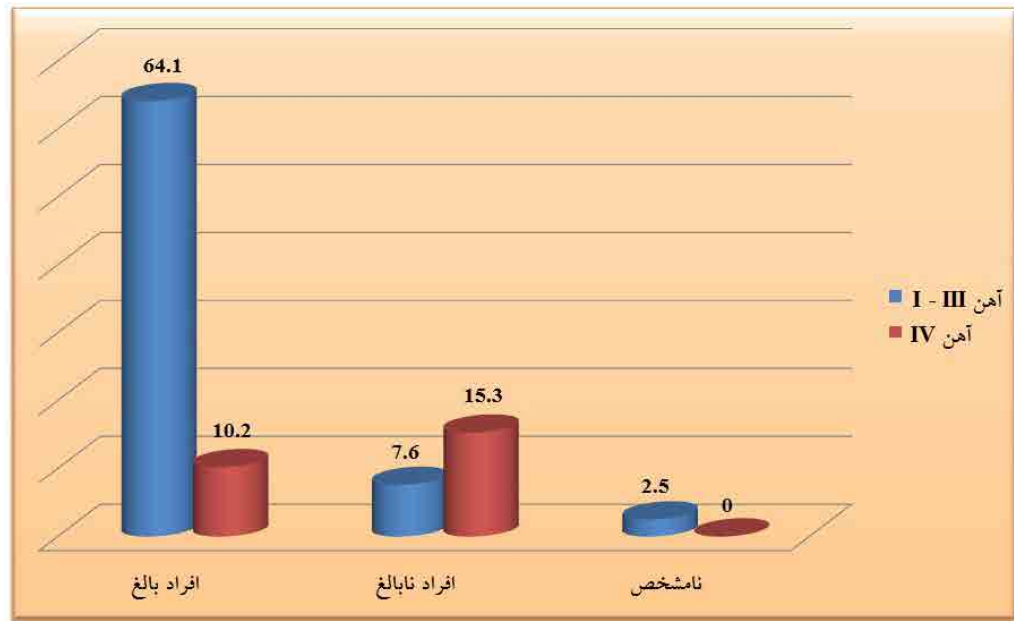

تصویر ۸: نمودار درصد فراوانی نسبت سن و جنسیت نسبت به کل دوره‌ها (نگارندگان، ۱۴۰۴).

Fig. 8: Percentage frequency chart of age and gender relative to all periods (Authors, 2025).

جهت‌های قرارگیری تدفین‌ها

برپایه مطالعه اسکلت‌های گورستان شه‌پشته و از میان ۸ جهت جغرافیایی ممکن برای قرارگیری درگذشتگان در گور، ۷ جهت شناسایی گردید که در کنار جهت شمالی-جنوبی (که در این محوطه استفاده نشده) و هم‌چنین حالت نامشخص، وضعیتی با ۹ موقعیت ارائه گردیده است (تصاویر ۱۰).

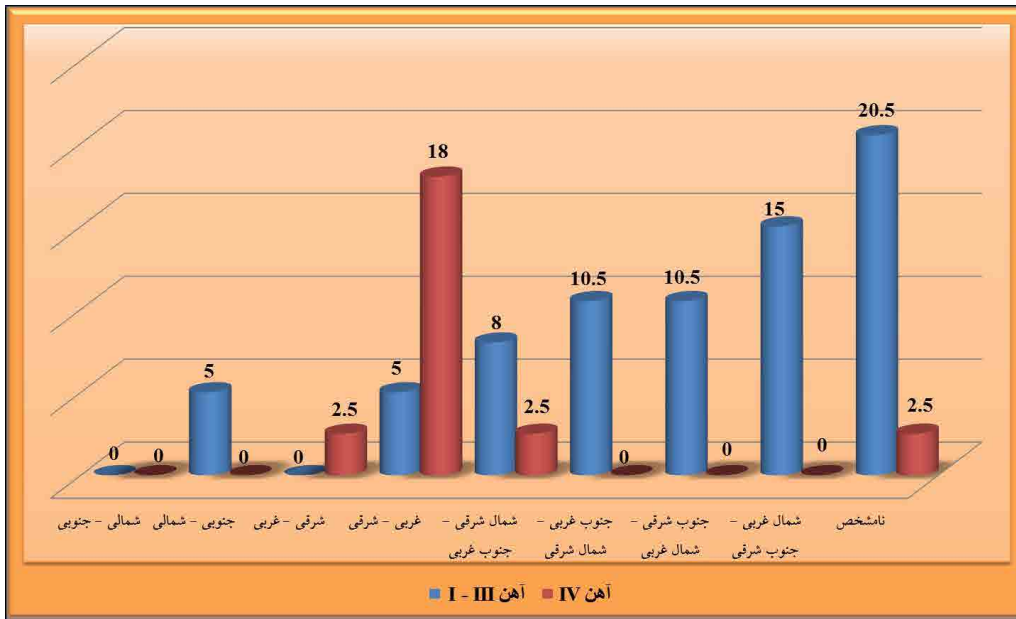
تصویر ۹: نمودار درصد فراوانی نسبت افراد بالغ و نابالغ نسبت به کل دوره‌ها (نگارندگان، ۱۴۰۴).

Fig. 9: Percentage frequency chart of the ratio of adults and immature relative to all periods (Authors, 2025).

و (۱۱): جهت شمالی-جنوبی که هیچ‌گونه تدفینی با این حالت یافت نشد و از آنجایی که این جهت یکی از چهار اصلی جغرافیایی است، عدم قرارگیری هرگونه تدفینی در این حالت بسیار قابل توجه می‌باشد. جهت جنوبی-شمالی: شامل ۲ تدفین از گروه آهن I-III (۷٪ از دوره) و ۵٪ از کل. جهت شرقی-غربی: شامل ۱ تدفین از گروه آهن IV (۱۰٪ از دوره) و ۲٫۵٪ از کل. جهت غربی-شرقی: مجموعاً ۹ تدفین (۲۳٪ از کل) شامل ۲ تدفین در گروه آهن I-III (۷٪ از دوره و ۵٪ از کل) و ۷ تدفین در گروه آهن IV (۷۰٪ از دوره و ۱۸٪ از کل). جهت شمال شرقی-جنوب غربی: مجموعاً ۴ تدفین (۱۰٫۵٪ از کل) شامل ۳ تدفین در گروه آهن I-III (۱۰٫۵٪ از دوره و ۸٪ از کل) و ۱ تدفین در گروه آهن IV (۱۰٪ از دوره و ۲٫۵٪ از کل). جهت جنوب غربی-شمال شرقی: شامل ۴ تدفین از گروه آهن I-III (۱۳٫۷٪ از دوره) و ۱۰٫۵٪ از کل. جهت جنوب شرقی-شمال غربی: شامل ۴ تدفین از گروه آهن I-III (۱۳٫۷٪ از دوره) و ۱۰٫۵٪ از کل. جهت شمال غربی-جنوب شرقی: شامل ۶ تدفین از گروه آهن I-III (۲۰٫۶٪ از دوره) و ۱۵٪ از کل. جهت نامشخص: مجموعاً ۹ تدفین (۲۳٪ از کل) شامل ۸ تدفین در گروه آهن I-III (۲۷٫۵٪ از دوره و ۲۰٫۵٪ از کل) و ۱ تدفین در گروه آهن IV (۱۰٪ از دوره و ۲٫۵٪ از کل)؛ درنهایت می‌توان اشاره نمود در طول تمام مراحل استفاده از گورستان شه‌پشته، جهت جغرافیایی غالبی وجود ندارد و به جز جهت شمالی-جنوبی که هیچ‌گاه استفاده نشده، باقی جهت‌ها با اختلاف فراوانی اندک مورد استفاده قرار گرفته‌اند. با این حال، در دوره آهن IV جهت غربی-شرقی با اختلاف بسیار، مهم‌ترین جهت جغرافیایی مرسوم بوده است؛ هم‌چنین در مورد ارتباط بین جنسیت و سن افراد با جهت تدفین ظاهراً ارتباط معناداری وجود ندارد و در دفن افراد در یکی از جهت‌های جغرافیایی، هیچ‌گونه ملاک سن و جنسیتی مطرح نبوده است.

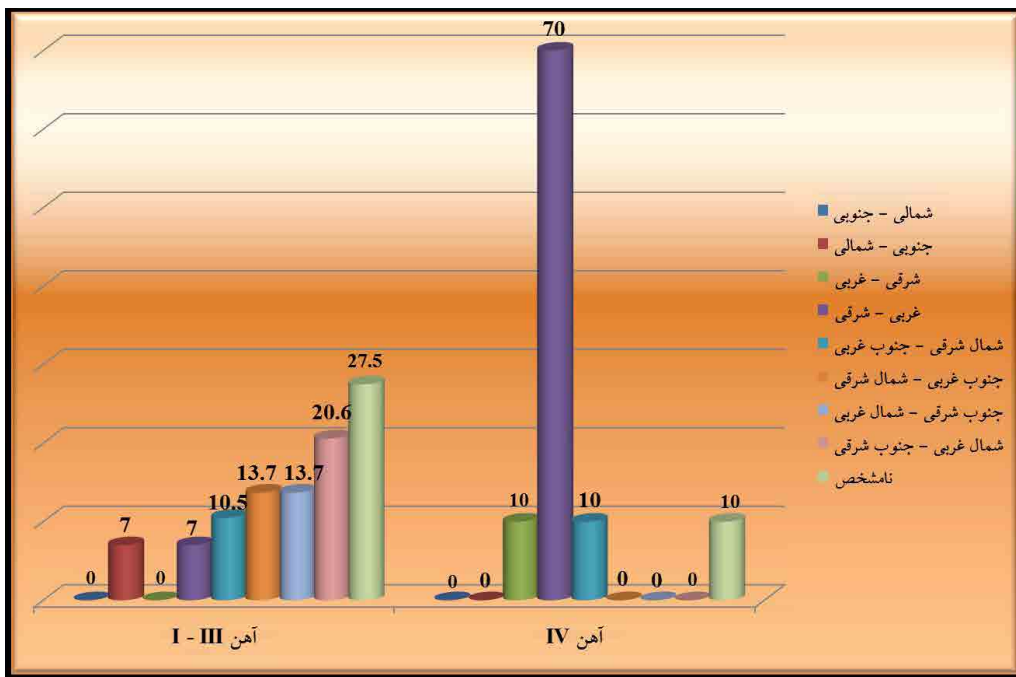
جهت‌های قرارگیری صورت تدفین‌ها

در گورستان شه‌پشته، از میان ۸ جهت جغرافیایی ممکن برای جهت‌دهی صورت درگذشتگان در گور، ۶ جهت شناسایی گردید که در کنار جهت‌های شمال غربی و جنوب غربی - که هرگز استفاده نشده‌اند - و هم‌چنین حالت نامشخص، وضعیت کلی با ۹ موقعیت جهت مقایسه ارائه گردیده

تصویر ۱۰: نمودار درصد فراوانی جهت‌گیری تدفین‌ها نسبت به کل دوره‌ها (نگارندگان، ۱۴۰۴).

Fig. 10: Percentage frequency chart of burial orientations relative to all periods (Authors, 2025).

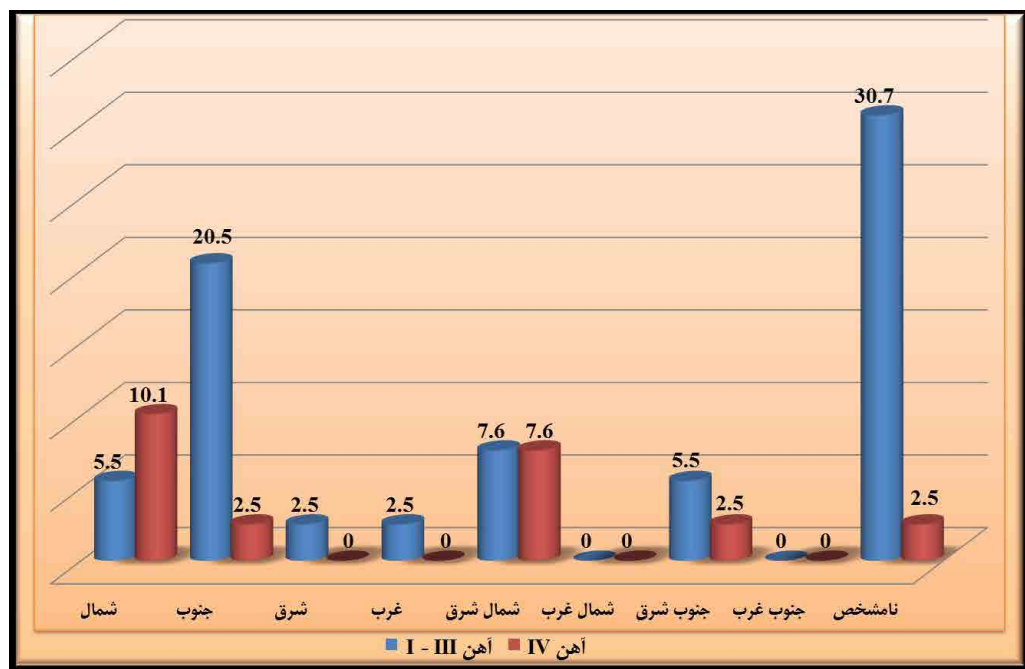

تصویر ۱۱: نمودار درصد فراوانی جهت‌گیری تدفین‌ها به تفکیک هر دوره مجزا (نگارندگان، ۱۴۰۴).

Fig. 11: Percentage frequency chart of burial orientations relative to each period (Authors, 2025).

است (تصویر ۱۲)؛ جهت‌های شمال غربی و جنوب غربی بدون هیچ تدفینی. جهت شمال: مجموعاً ۶ تدفین (۱۵٫۳٪ از کل) شامل ۲ تدفین در گروه آهن I-III (۶٫۸٪ از دوره و ۵٫۱٪ از کل) و ۴ تدفین در گروه آهن IV (۴۰٪ از دوره و ۱۰٫۲٪ از کل). جهت جنوب: مجموعاً ۹ تدفین (۲۳٪ از کل) شامل ۸ تدفین در گروه آهن I-III (۲۷٫۵٪ از دوره و ۲۰٫۵٪ از کل) و ۱ تدفین در گروه آهن IV (۱۰٪ از دوره و ۲٫۵٪ از کل). جهت شرق: شامل ۱ تدفین از گروه آهن I-III (۳٫۴٪ از دوره) و ۲٫۵٪ از کل. جهت غرب: شامل ۱ تدفین از گروه آهن I-III (۳٫۴٪ از دوره) و ۲٫۵٪ از کل. جهت شمال شرقی: مجموعاً ۶ تدفین

(۱۵,۳٪ از کل) شامل ۳ تدفین در گروه آهن I-III (۱۰,۳٪ از دوره و ۷,۶٪ از کل) و ۳ تدفین در گروه آهن IV (۳۰٪ از دوره و ۶٪ از کل). جهت جنوب شرقی: مجموعاً ۳ تدفین (۷,۶٪ از کل) شامل ۲ تدفین در گروه آهن I-III (۶,۸٪ از دوره و ۵,۱٪ از کل) و ۱ تدفین در گروه آهن IV (۱۰٪ از دوره و ۳٪ از کل). جهت نامشخص: مجموعاً ۱۳ تدفین (۳۳,۳٪ از کل) شامل ۱۲ تدفین در گروه آهن I-III (۴۱,۳٪ از دوره و ۲۰,۷٪ از کل) و ۱ تدفین در گروه آهن IV (۱۰٪ از دوره و ۲,۵٪ از کل). به‌عنوان نتیجه در بین تمام ۳۹ تدفین، شیوه غالب برای جهت جغرافیایی صورت درگذشتگان، جهت جنوب بوده که در کل ۹ مورد (۲۳٪) شناسایی گردید و به‌ویژه با ۸ مورد (۲۰,۵٪) در دوره آهن I-III مطمئناً بر دیگر جهت‌های جغرافیایی برتری داشته است. به‌نظر می‌رسد این روش در دوره آهن IV در اولویت نبوده است. پس از آن، ظاهراً جهت شمال در مجموع دوره‌ها با ۶ تدفین (۱۵,۳٪) رایج‌ترین روش بوده و به‌جز جهت‌های شمال غرب و جنوب غرب که هیچ‌گاه مورد استفاده قرار نگرفتند، باقی جهت‌ها با اختلاف اندک استفاده شده‌اند. در نگاه دوره‌ای تر بایستی اشاره نمود که در مرحله آهن I-III جهت جنوب و در آهن IV جهت‌های شمال و شمال شرق رایج‌ترین جهت‌های جغرافیایی بوده‌اند؛ هم‌چنین در مورد ارتباط بین جنسیت و سن و حتی طبقه اجتماعی افراد با جهت‌های قرارگیری تدفین، به‌نظر می‌رسد ارتباط خاص و معناداری بین این متغیرها وجود ندارد.

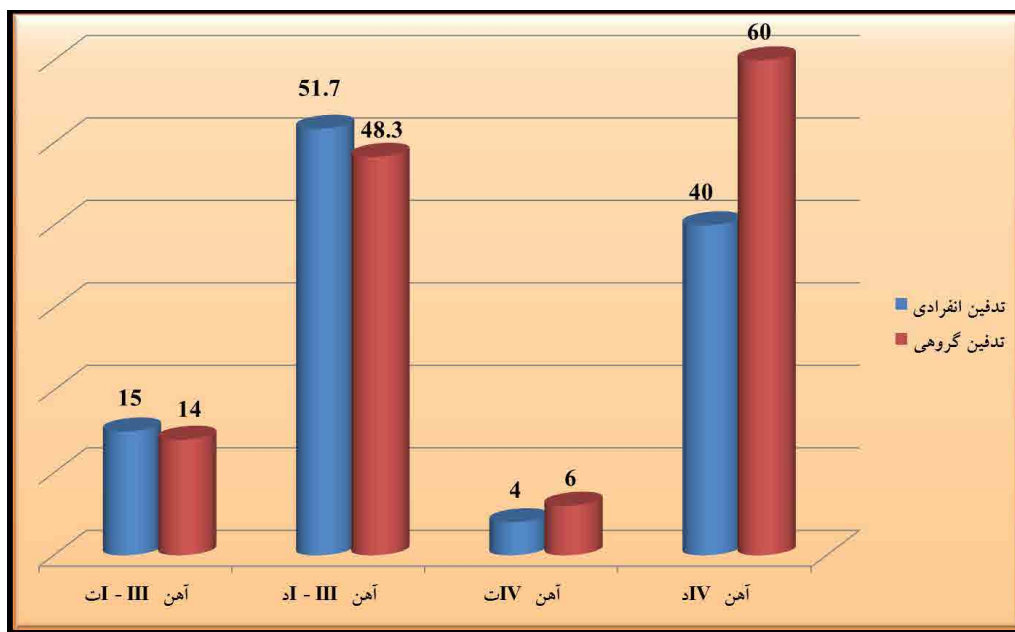
تصویر ۱۲: نمودار درصد فراوانی جهت صورت تدفین‌ها نسبت به کل دوره‌ها (نگارندگان، ۱۴۰۴).

Fig. 12: Percentage chart of the frequency of orientations of burial's face relative to all periods (Authors, 2025).

گورها و تدفین‌های انفرادی و گروهی

معمولاً در اغلب موارد در گورستان‌ها یا فضاها تدفینی، هر گور با وجود یک تدفین یا یک اسکلت شناسایی و مشاهده می‌گردد، اما گاهی و در موارد کمتری پیش می‌آید که بیش از یک اسکلت را در فضای یک گور قرار می‌داده‌اند که این خود می‌توانسته به دلایلی مانند ارتباطات فردی و خانوادگی و یا یک نوع آئین خاکسپاری گروهی باشد؛ هم‌چنین، گاهی این هم‌فضایی چندین اسکلت در کنار هم در یک گور می‌توانسته به‌طور هم‌زمان به‌صورت تدفین‌های اولیه و گاهی نیز به‌شکل تدفین‌های ثانویه و در مدت‌زمانی بعدتر از تدفین‌های اول ایجاد شده باشد. در گورستان

شهنه پشته نیز مطالعات نشان می‌دهند ۳۹ تدفین قابل مطالعه آن در قالب ۲۸ گور دفن گردیده‌اند که از این میان، ۱۹ گور (۶۷٫۸٪ از کل) به صورت انفرادی و ۹ گور (۳۲٫۲٪ از کل) به صورت گروهی هستند. از این ۱۹ گور انفرادی، ۱۵ گور (۵۳٫۵٪) مربوط به مرحله آهن I-III و ۴ گور (۱۴٫۶٪) مربوط به مرحله آهن IV می‌باشند؛ هم‌چنین، این ۱۹ گور فی‌نفسه شامل ۱۹ اسکلت (۴۸٫۸٪ از کل تدفین‌ها) می‌باشند که از این بین، ۱۵ تدفین (۳۸٫۵٪) متعلق به گروه عصر آهن I-III و ۴ تدفین (۱۰٫۲٪) متعلق به گروه عصر آهن IV می‌باشند. به اضافه، گورهای گروهی یا دسته‌جمعی در مجموع در بردارنده ۹ عدد گور (۳۲٫۲٪ از کل) می‌شوند که ۶ گور (۲۱٫۵٪) مربوط به عصر آهن I-III و ۳ گور (۱۰٫۵٪) عصر آهن IV هستند. این ۹ گور گروهی جمعاً حاوی ۲۰ تدفین انسانی (۵۱٫۲٪ از کل تدفین‌ها) بوده که از این بین، ۱۴ تدفین (۳۵٫۸٪) متعلق به آهن I-III و ۶ تدفین (۱۴٫۳٪) متعلق به آهن IV هستند. نکته شایان توجه این است که از بین ۲۸ گور موجود در تمام مراحل این گورستان، ۹ عدد از آن‌ها، یعنی حدود یک-سوم (۳۲٫۲٪) به صورت گورهای گروهی بوده که این خود نشان از توجه مردمان این جامعه و اهمیت استفاده از فضاهای مشترک تدفینی برای قراردادن درگذشتگان خود بوده است. به بیان دقیق‌تر، در طی دوره آهن I-III، ۶ گور (۲۸٫۶٪ از گورهای این مرحله) از نوع ساختار گور گروهی بوده که تعداد ۱۴ اسکلت (۴۸٫۳٪، حدود نیمی از گورخفتگان این مرحله) را به خود اختصاص داده که رقم قابل توجهی از لحاظ استفاده از یک روش تدفینی رایج و مرسوم بوده است. به علاوه، در طول مرحله آهن IV، ۳ گور (۴۲٫۸٪ از گورهای این مرحله) از نوع گورهای گروهی بوده که تعداد ۶ اسکلت (۶۰٪ از گورخفتگان این دوره) در این دسته قرار می‌گیرند و به صورت یک سنت ادامه‌دار از آن استفاده می‌گردد (تصاویر ۱۳ و ۱۴).

تصویر ۱۳: نمودار تعداد و درصد فراوانی تدفین‌های انفرادی و گروهی به تفکیک هر دوره مجزا (نگارندگان، ۱۴۰۴).

Fig. 13: Graph of the percentage frequency of individual and group burials relative to each period (Authors, 2025).

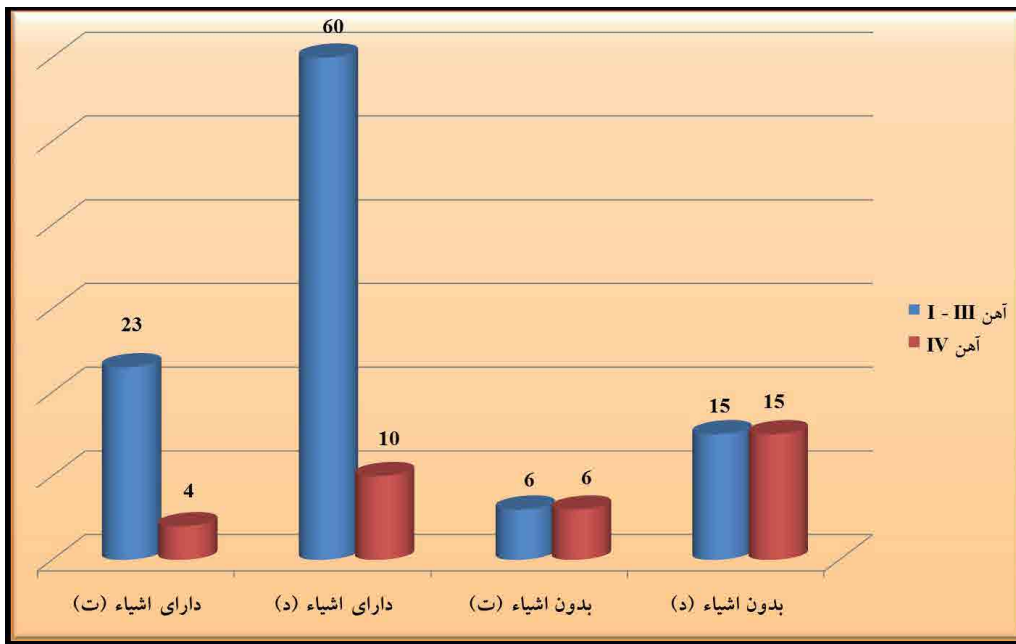
تدفین‌های دارای اشیاء و بدون اشیاء تدفینی

به طور کلی، گورآوندهای گورستان شهنه پشته شامل مجموعه‌ای از آثار سفالی، فلزی و سنگی با فرم‌ها و کارکردهای مختلف می‌باشند که به صورت ظروف، زیورآلات، جنگ‌افزارها و ابزارآلات درون گورهای انفرادی و گروهی جای داده شده‌اند. در اینجا بایستی به یک موضوع بسیار مهم اشاره

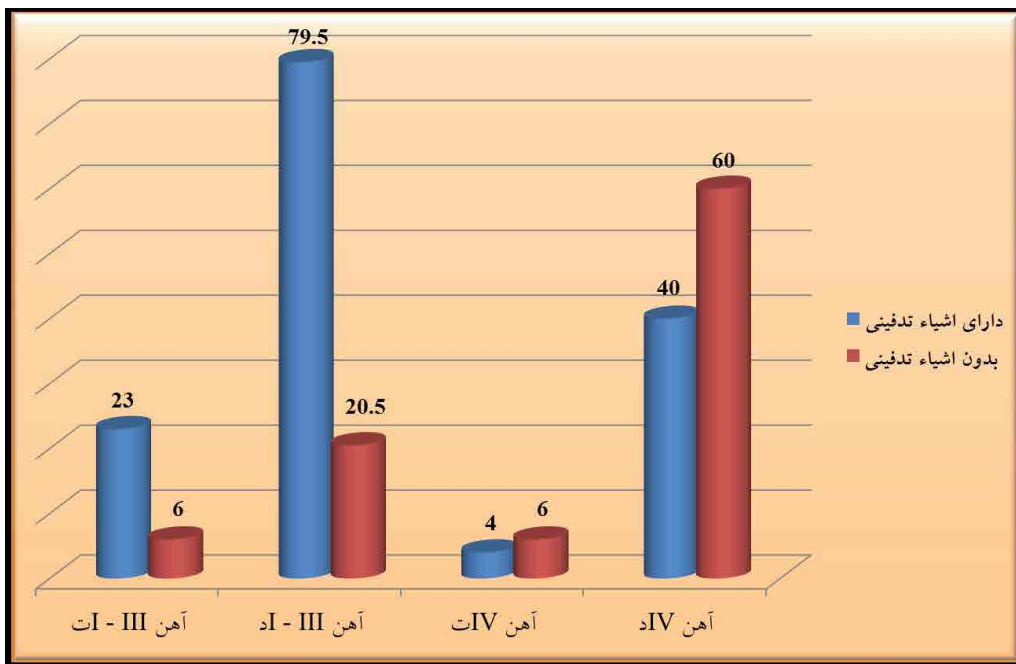
تصویر ۱۴: نمونه‌ای از گورها و تدفین‌های گروهی در گورستان شهنه پشته (فاضلی نشلی، ۱۳۹۷).
 Fig. 14: A sample of group graves and burials in Shahneh Poshte Cemetery (Fazeli Nashli, 2018).

نمود که با توجه به وضعیت بسیار مضطرب برخی تدفین‌ها که در قالب گورهای گروهی یافت شدند و یا منتسب گردیدند، این‌گونه سعی شد تا حتی‌المقدور نزدیک‌ترین فاصله به هرکدام از اسکلت‌های آن گور مبنای تعلق اشیاء قرار گیرد. مطالعه ۳۹ تدفین گورستان شهنه پشته نشان می‌دهد در مجموع تمام دوره‌ها ۲۷ تدفین (۷۰٪) دارای اشیاء تدفینی بوده و تنها ۱۲ تدفین (۳۰٪) حاوی هیچ‌گونه گورآوندی نبوده‌اند. از میان ۲۷ تدفین دارای اشیاء، ۲۳ تدفین (۶۰٪) مربوط به مرحله آهن I-III و ۴ تدفین (۱۰٪) متعلق به گروه آهن IV می‌باشند؛ هم‌چنین از بین ۱۲ تدفین بدون گورآوند، ۶ تدفین (۱۵٪) مربوط به دوره آهن I-III و ۶ تدفین (۱۵٪) نیز مربوط به آهن IV می‌باشند. شایان توجه است، درحالی‌که حدود ۸۰٪ از تدفین‌های دوره آهن I-III (۲۳ تدفین) دارای اشیاء تدفینی بوده، اما در دوره آهن IV تنها ۴۰٪ از تدفین‌ها (۴ تدفین) با شیء همراه هستند و ۶۰٪ (۶ تدفین) فاقد گورآوند می‌باشند (تصاویر ۱۵ و ۱۶).

تصویر ۱۵: نمودار تعداد و درصد فراوانی تدفین‌ها براساس اشیاء تدفینی نسبت به کل دوره‌ها (نگارندگان، ۱۴۰۴).

Fig. 15: Graph of percentage and frequency of burials based on burial objects relative to all periods (Authors, 2025).

تصویر ۱۶: نمودار درصد و فراوانی تدفین‌ها براساس اشیاء تدفینی به تفکیک هر دوره مجزا (نگارندگان، ۱۴۰۴).

Fig. 16: Chart of percentage and frequency of burials based on burial objects relative to all period (Authors, 2025).

نتیجه‌گیری

مطالعه مجموعه تدفین‌های گورستان شه‌پشته نشان می‌دهد که گروهی از روش‌ها و آئین‌های مرتبط با دفن مردگان وجود داشته که برخی از آن‌ها بیشتر از دیگر شیوه‌ها مورد استفاده بوده و به عبارتی، تبدیل به یک سنت تدفینی شده است. در مورد حالت قراردادن مردگان در طول دوره

آهن و طی دوران استفاده از این گورستان، تمام شیوه‌های مرسوم جهت قرارداد درگذشتگان در گور، در محوطه شهنه‌پشته مورد استفاده قرار گرفته و با وجود تعداد کمی بیشتر استفاده از شیوه طاق‌باز، اما برتری فاحشی بر شیوه خوابیده به پهلو ندارد و هر دو روش به عنوان شیوه‌ها و سنت‌های تدفینی به فراوانی قابل مشاهده هستند؛ به عبارتی، نمی‌توان در نگاهی کلان، درمیان تمام تدفین‌ها از شیوه غالب و مرسوم‌تری نام برد. نکته شایان توجه در این باره ارتباط بین حالت قرارداد متوفی و جنسیت آن‌ها است؛ به طوری که شیوه طاق‌باز با ۹ تدفین، پر استفاده‌ترین و معمول‌ترین شیوه تدفینی درمیان گروه زنان بوده و از این رو به دلیل فراوانی زیاد آن و هم‌چنین استمرار در طول دوره‌های آهن I تا IV از آن می‌توان به عنوان یک «سنت تدفینی رایج» نام برد. در بحث ساختار معماری گور سنت و شیوه رایج روش معمول چاله‌ای ساده بیضی‌شکل است، اما دو روش منحصر به فرد وجود دارد، یکی گور چاله‌ای ساده با پوشش قطعات سفال و دیگری به صورت تدفین گورخمره‌ای که تنها به عنوان یک شیوه خاص از آن‌ها استفاده شده، نه یک سنت تدفینی. برپایه مجموعه ویژگی‌های تدفینی گورستان شهنه‌پشته می‌توان دریافت که این محوطه از بسیاری از جنبه‌ها قابل مقایسه با محوطه‌های درون منطقه‌ای در مازندران و برون منطقه‌ای، به‌ویژه گیلان و فلات مرکزی است. در بحث ساختار معماری گور، روش چاله‌ای ساده مشابه بسیاری دیگر از مناطق ایران به عنوان یک شیوه همگانی و رایج وجود دارد. اما شیوه منحصر به فرد به صورت گور چاله‌ای ساده با پوشش قطعات سفالی، براساس گزارش‌های باستان‌شناختی موجود در سطح ایران و مازندران، تنها یک نمونه مشابه در گورستان لفورک سوادکوه دارد و از این حیث شاید بتوان از آن به عنوان یک روش محلی یاد کرد؛ علاوه بر این، تدفین گورخمره‌ای در ترانشه ۶ نیز مشابه نمونه‌های فراوان دوره‌های مفرغ و آهن مازندران، از جمله گوهرتپه، قلعه‌کش و لفورک و سایر بخش‌های ایران، مانند گورستان‌های اشکانی منطقه همدان، گل‌الک شوشتر و گرمی مغان است. فارغ از جنبه بومی بودن این روش در مازندران به نظر می‌رسد احتمالاً نوعی ارتباطات فرهنگی گسترده فرامنطقه‌ای در زمینه شیوه‌های ساخت گور وجود داشته است؛ بدین ترتیب، می‌توان مجموعه شیوه‌ها و سنت‌های تدفینی گورستان شهنه‌پشته را همگن و یکسان با دیگر محوطه‌های هم‌عصر خود در مازندران و تاحدودی ادامه برخی روش‌های تدفینی پیش از دوره آهن این منطقه دانست. شایان ذکر است که عصر آهن ایران و منطقه مازندران دوره پیچیده‌ای از تحولات اجتماعی و فرهنگی و البته صحنه جابه‌جایی‌های مهم جمعیتی است که نیازمند تلفیق مدارک باستان‌شناختی، تاریخی و زبان‌شناختی برای درک بهتر اوضاع آن است.

سپاسگزاری

از آنجا که مقاله فوق برپایه نتایج کاوش‌های محوطه شهنه‌پشته بابل به سرپرستی نویسنده دوم بنیان گذاشته شده، در اینجا بایستی از زحمات و تلاش‌های تمامی اعضای گروه کاوش قدردانی نماییم که طی چند ماه فعالیت‌های میدانی و سپس مطالعات باستان‌شناسی، به جمع‌آوری و ثبت و ضبط داده‌های کاوش پرداختند؛ به علاوه، نویسندگان مقاله بر خود واجب می‌دانند تا از گروه داوران مجله جهت مطالعه و ارائه نظرات سازنده جهت هرچه بهتر شدن مقاله سپاسگزاری نمایند.

درصد مشارکت نویسندگان

مقاله فوق برگرفته از رساله دکتری نویسنده اول با عنوان «روندهای گسست و پیوست بین دوره‌های مفرغ و آهن در شمال ایران: رویکردهایی بر تغییرات و توسعه‌های فرهنگی - اجتماعی با تکیه بر کاوش‌های باستان‌شناسی گورستان شهنه‌پشته بابل، مازندران» می‌باشد که به راهنمایی نگارنده دوم و سوم و مشاوره نویسندگان پنجم و ششم به نگارش درآمده است.

تضاد منافع

نویسندگان مقاله ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاع‌دهی‌های مورداستفاده و هم‌چنین در عدم انتشار مطالب مقاله در هیچ نشریه دیگری، نبود تضاد منافع را اعلام می‌دارند.

کتابنامه

- آذرنوش، مسعود، (۱۳۵۴). «کاوش‌های گورستان محوطه سنگ شیر». گزارش‌های سومین مجمع سالانه کاوش‌ها و پژوهش‌های باستان‌شناسی در ایران، زیرنظر: فیروز باقرزاده، مرکز باستان‌شناسی ایران تهران: ۵۱-۷۰.
- امیرکلایی، ابراهیم، (۱۳۸۷). «گزارش گمانه‌زنی به منظور تعیین عرصه و حریم محوطه قلعه‌کش دابودشت شهرستان آمل، مازندران». اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان مازندران، (منتشر نشده).
- امیرکلایی، ابراهیم، (۱۳۸۸). «گزارش دومین فصل کاوش محوطه قلعه‌کش دابودشت شهرستان آمل، مازندران». اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان مازندران، (منتشر نشده).
- امیرکلایی، ابراهیم، (۱۳۸۹). «گزارش گمانه‌زنی به منظور تعیین عرصه و حریم محوطه لامیزده شهرستان محمودآباد، مازندران». اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان مازندران، (منتشر نشده).
- امیرکلایی، ابراهیم، (۱۳۹۱). «گزارش فصل سوم کاوش‌های باستان‌شناسی محوطه قلعه‌کش شهرستان آمل، مازندران». سازمان میراث فرهنگی کشور، (منتشر نشده).
- جهانی، ولی؛ چرمچیان، مجتبی؛ محبوبی، سارا؛ روحانی رانکوهی، مانا؛ و برقی، سارا، (۱۳۹۷). «سومین فصل از پژوهش‌های میدانی در لیارسنگین املش؛ یک گورستان دوره اشکانی در کرانه‌های شمالی البرز مرکزی». گزارش‌های شانزدهمین گردهمایی سالانه باستان‌شناسی ایران (مجموعه مقالات سال ۱۳۹۶)، به‌کوشش: روح‌الله شیرازی، انتشارات پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، صص. ۱۱۴-۱۲۲.
- خسروی، شکوه؛ مصطفی‌پور، سامان؛ و علی‌بیگی، سجاد، (۱۴۰۱). «فصل دوم گمانه‌زنی در محوطه‌های محدوده سد بلبر (ساختگاه نی‌آباد) استان کردستان». مجموعه مقالات کوتاه نوزدهمین گردهمایی سالانه باستان‌شناسی ایران ۱۴۰۰، گردآوری: فرشید مصدقی امینی و محمد مرتضایی، انتشارات پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران: ۳۱۵-۳۲۳.
- دایلر، علیرضا؛ محمدی‌فر، یعقوب؛ و حسنلو، سمیه، (۱۳۹۲). «تدفین‌های دوره اشکانی شهر همدان». مجموعه مقالات باستان‌شناسی و تاریخ شهر همدان به مناسبت یکصدمین سالگرد کاوش در همدان، گردآورنده: علی هژیری، انتشارات پژوهشگاه میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، تهران، چاپ نخست: ۱۸۹-۱۹۸.
- درویش‌روحانی، موسی، (۱۳۵۶). «گزارش بررسی شمال ایران». سازمان میراث فرهنگی کشور.
- دهستانی‌کلاگر، محمد، (۱۳۹۱). «گاهنگاری نسبی استقرارهای باستانی شهرستان بابل از دوره نوسنگی تا عصر آهن». پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد باستان‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، (منتشر نشده).
- سعیدیان، سعدی؛ دهستانی‌کلاگر، محمد؛ و قلی‌زاده، فاطمه، (۱۳۹۳). «لزوم به کارگیری روش‌های متفاوت در بررسی‌های باستان‌شناختی مناطق شمالی کشور؛ بررسی باستان‌شناسی پیش‌ازتاریخ شهرستان بابل». مجموعه مقالات چهارمین همایش بین‌المللی باستان‌شناسان جوان، تهران، چاپ نخست: ۳۱۱-۳۲۴.
- عابدینی‌عراقی، مهدی، (۱۳۹۶). «بررسی استقرارهای عصر آهن III در منطقه مرکزی مازندران».

- پایان نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، (منتشر نشده).
- فاضلی‌نشلی، حسن، (۱۳۹۷). «گزارش فصل اول کاوش محوطه‌های بزرودپی (قلعه بن) و شه‌نه‌پشته شهر خسرودپی شهرستان بابل». پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، (منتشر نشده).
- فاضلی‌نشلی، حسن، (۱۳۹۹). «گزارش کاوش در محوطه شه‌نه‌پشته شهرستان بابل». پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، (منتشر نشده).
- فاضلی‌نشلی، حسن، (۱۴۰۰). «گزارش مقدماتی تعیین عرصه و پیشنهاد حریم محوطه ورهوتو بهشهر». پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، (منتشر نشده).
- فاضلی‌نشلی، حسن؛ صفری، مجتبی؛ طهماسبی‌فرو، حامد؛ و تومالسکی، یودیت، (۱۴۰۴). «گاهنگاری مطلق و مقایسه‌ای عصر آهن و دوره تاریخی مازندران با تأکید بر داده‌های باستان‌شناختی محوطه شه‌نه‌پشته بابل». مطالعات باستان‌شناسی، ۸ (۱): ۱۰۷-۱۶۴. <https://doi.org/10.22059/jarcs.2025.324252.143379>
- فهیمی، حمید، (۱۳۸۱). فرهنگ عصر آهن در کرانه‌های جنوب‌غربی دریای خزر از دیدگاه باستان‌شناسی. تهران: انتشارات سمیرا، چاپ نخست.
- ماهفروزی، علی، (۱۳۸۲). «گزارش ۳ فصل بررسی باستان‌شناسی شرق مازندران، ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۲، مازندران». سازمان میراث فرهنگی کشور (منتشر نشده).
- ماهفروزی، علی، (۱۳۸۹). «گزارش توصیفی کاوش‌های باستان‌شناسی گوهرتپه: رستمکلا، مازندران». سازمان میراث فرهنگی کشور، (منتشر نشده).
- مدودسکایا، یانا، (۱۳۸۳). ایران در عصر آهن ۱. ترجمه علی‌اکبر وحدتی، چاپ اول، تهران: انتشارات پژوهشکده باستان‌شناسی.
- کامبخش‌فرد، سیف‌الله، (۱۳۷۷). گورخمره‌های اشکانی، باستان‌شناسی و تاریخ. پیوست شماره ۱، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، چاپ نخست.
- مجیدزاده، یوسف، (۱۳۸۹). کاوش‌های محوطه باستانی ازبکی. جلد اول: هنر و معماری، اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان.
- محمدی‌فر، یعقوب؛ و هژبری‌نوبری، علیرضا، (۱۳۸۳). «نگرشی بر آیین تدفین گورخمره‌ای دوران اشکانی در حاشیه غربی زاگرس مرکزی (مربوان)». پیام باستان‌شناسی، ۲: ۲۹-۴۲. <https://sanad.iau.ir/Journal/peb/Article/935531>
- معصومیان، محمد؛ و رحیمی‌گلوگاهی، مرضیه، (۱۳۹۱). «باستان‌شناسی استان کردستان». مجموعه مقالات ۸۰ سال باستان‌شناسی ایران، به‌کوشش: یوسف حسن‌زاده و سیما میری، نشر پازینه، تهران، چاپ نخست: ۴۲۱-۴۳۳.
- نورانی، یزدان، (۱۳۷۲). «بررسی و شناسایی آثار موجود در منطقه میانی شهرستان‌های ساری - بابل و بابلسر». تهران: سازمان میراث فرهنگی، (منتشر نشده).
- نورانی، یزدان، (۱۳۷۵). «گزارش بررسی حدفاصل رود تجن و نکارود». سازمان میراث فرهنگی کشور، (منتشر نشده).
- نیکخواه، محمدجعفر، (۱۳۷۶). «بررسی شناسایی آثار موجود در حد فاصل رودخانه هراز شهرستان آمل و رودخانه لاریج شهرستان نور، مازندران». سازمان میراث فرهنگی کشور، (منتشر نشده).
- واندنبرگ، لوئی، (۱۳۴۸). باستان‌شناسی ایران باستان. گنجینه باستان‌شناسی ایران شماره ۲. ترجمه عیسی بهنام، تهران: دانشگاه تهران

References

- Abedini Araghi, M., (2017). "A Study of Iron Age III Settlements in the Central Region of Mazandaran". M.A. Thesis in Archaeology, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, (unpublished). (In Persian).
- Amirkolaei, E., (2008). "Report on the sounding to determine the area and boundaries of the Qale Kash Dabudasht site in Amol County". Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of Mazandaran province (unpublished), (in Persian).
- Amirkolaei, E., (2009). "Report on the second season of excavation of the Qaleh Kash Dabudasht site in Amol, Mazandaran". Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of Mazandaran province (unpublished), (in Persian)
- Amirkolaei, E., (2010). "Report on the sounding to determine the area and boundaries of the Lamizdeh site in Mahmood'Abad County, Mazandaran". Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of Mazandaran province (unpublished), (in Persian).
- Amirkolaei, E., (2012). "Report on the third season of excavation of the Qaleh Kash Dabudasht site in Amol". Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of Mazandaran province (unpublished), (in Persian).
- Azarnoush, M. & Helwing, B., (2005). "Recent archaeological research in Iran—prehistory to Iron Age". *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan*. 37: 189-246.
- Azarnoosh, M., (1975). "Excavations of the Sangshir Cemetery". *Reports of the Third Annual Conference on Archaeological Explorations and Research in Iran*, under the supervision of Firouz Bagherzadeh, Iranian Archaeological Center, Tehran: 51-70. (In Persian).
- Contenau, G. & Ghirshman, R., (1933). "Rapport préliminaire sur les fouilles de Tépé-Giyan, près Néhavend (Perse)". *Syria*, 14 (1): 1-11.
- Contenau, G. & Ghirshman, R., (1935). *Fouilles de Tépé Giyan, près du Néhavend, 1931 et 1932*. Musée du Louvre - Département des Antiquités Orientales. Série Archéologique III, Paris.
- Coon, C. S., (1951). *Cave Explorations In Iran 1949*. Museum Monographs, The University Museum, University of Pennsylvania Press, Philadelphia. <https://doi:10.1017/S0079497X00013955>
- Coon, C. S., (1952). "Excavations in Hotu Cave, Iran, A Preliminary Report". *Proceedings of the American Philosophical Society*, 96 (3): 231-249. <https://doi.org/10.1525/aa.1954.56.5.02a00480>
- Dailer, A., Mohammadifar, Y. & Hassanloo, S., (2013). "Parthian Burials in Hamadan City". *A Collection of Archaeological and Historical Articles on Hamedan Commemorating the 100th Anniversary of the First Season of Excavations in Hamedan*, edited by: Ali Hojabari, Research Center of Iranian Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Organization Iranian Center for Archaeological Research, Tehran, First Edition: 189-198. (In Persian).

- Danti, M. D., (2013). *Hasanlu V The Late Bronze Age and Iron Age I Periods, Hasanlu Excavation Reports III*. University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia.
- Darvish Rouhani, M., (1977). "Report on the Survey of Northern Iran". Cultural Heritage Organization. (In Persian).
- Dehestani Kolagar, M., (2012). "Relative Chronology of Ancient Settlements in Babol County from the Neolithic to the Iron Age". M.A. Thesis in Archaeology, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, (unpublished), (In Persian).
- Dyson, R. H. J., (1965). "Problems of Protohistoric Iran as Seen from Hasanlu". *Journal of Near Eastern Studies*, 24 (3): 193-217. <https://doi.org/10.1086/371815>
- Fahimi, H., (2002). *Iron Age culture on the southwestern shores of the Caspian Sea from an archaeological perspective*. Tehran: Samira Publications, first edition. (In Persian).
- Fazeli Nashli, H., (2018). "Report on the first season of the excavation of the sites of Bazrudpi (Qala'e Ben) and Shahne Poshte, Kheshrudpi, Babol County", ICHTO, (unpublished), (In Persian).
- Fazeli Nashli, H., (2019). "Report on the excavation of Shahne Poshte, Babol County". ICHTO, (unpublished), (In Persian).
- Fazeli Nashli, H., (2020). "Preliminary report on the determination of the area and the proposed boundary of the Verhotu in Behshahr". ICHTO, (unpublished), (In Persian).
- Fazeli Nashli, H., Safari, M., Tahmasebi Far. H. & Thomalsky, J., (2025). "Absolute and Comparative Chronology of the Iron Age and historical period of Mazandaran with Emphasis on archaeological data from the Shahneh Poshte cemetery of Babol". *Journal of Archaeological Studies*, 18 (1): 107-164, (In Persian). <https://doi.org/10.22059/jarcs.2025.324252.143379>
- Fukai, S. & Ikeda, J., (1971). *Dailaman IV: The Excavations at Ghalekuti II & I, 1964*. Volume 12 of Tokyo University Iraq-Iran Archaeological Expedition, Reports 12, University of Tokyo, Institute of Oriental Culture, Tokyo.
- Girshman, R., (1939). *Fouilles de Sialk près de Kashan, 1933, 1934, 1937*. Vol. II, Musée du Louvre, Département des Antiquités Orientales, Série archéologique, Tome V.
- Jahani, V., Charmchian, M., Mahboubi, S., Rohani Rankohi, M. & Borqei S., (2018). "The third season of field research at Liar Sangban Amlash; A Parthian Period Cemetery on the Northern Banks of the Central Alborz Mountains". *Reports of the 16th Annual Conference on Iranian Archaeology (Collection of Papers for 2017)*, edited by: Ruhollah Shirazi, ICHTO, Tehran: 114-122. (In Persian).
- Jahani, V., Raof, S., Chrmchian, M., Mahboubi, S. & Rouhani, M., (2023). "Classification, Typology, and Relative Chronology of Personal Ornaments from the

Ancient Cemetery of Liār-Sang-Bon, Amlash, Iran”. *The International Journal of Ancient Iranian Studies*, 3 (5): 37-49.

- Kambakhshfard, S., (1998). *Parthian tombs, archaeology and history*. Appendix No. 1, University Publishing Center, Tehran, first edition. (In Persian).

- Khosravi, Sh., Mostafapour, I. & Alibeigi, S., (2023). “Second season of sounding in the Areas of the Belbar Dam (Ney Abad Structure) in Kurdistan Province”. *Proceedings of the 19th Annual Iranian Archaeological Conference, 2022*, edited d by: Farshid Mossadeghi Amini and Mohammad Mortezaei, ICHTO, Tehran: 315-323. (In Persian).

- Mahforuzi, A., (2003). “Report of the 3rd Season of the Archaeological Survey of East Mazandaran, 2000 to 2004, Mazandaran”. National Cultural Heritage Organization, (unpublished), (In Persian).

- Mahforuzi, A., (2010). “Descriptive report of archaeological excavations in Gohar Tepe: Roštankola, Mazandaran”. Archives of the National Cultural Heritage Organization, (unpublished), (In Persian).

- Majidzadeh, Y., (2010). *Excavations of the ancient site of Ozbeki*, Volume One: *Art and Architecture*, General Department of Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism of Tehran Province, Tehran, first edition. (In Persian).

- Muscarella, O. W., (1973). “Excavations at Agrab Tepe, Iran”. *Metropolitan Museum of Art Journal*, 8: 47-76. <https://doi.org/10.1007/s10963-024-09183-z>

- Muscarella, O. W., (1974). “The Iron Age at Dinkha Tepe, Iran”. *Metropolitan Museum Journal*, 9: 35-90. <https://doi.org/10.1080/05786967.2022.2037102>

- Masoumian, M. & Rahimi-Glougahi, M., (2012). “Archaeology of Kurdistan Province”. *Collection of Articles on 80 Years of Iranian Archaeology*, edited by: Yousef Hassanzadeh and Sima Miri, Pazineh Publishment, Tehran, First Edition: 421-433. (In Persian).

- McBurney, C. B. M., (1968). “The Cave of Ali Teppéh and the Epipalaeolithic in N.E Iran”. *Proceedings of the Prehistoric Society*, 12: 385-413. <https://doi.org/10.1017/S0079497X00013955>

- Mohammadifar, Y. & Hojbari Nobari, A., (2004). “A perspective on the burial ritual of the Parthian tombs on the western edge of the Central Zagros (Marivan)”. *Payam Bastan-shenas*, 2: 29-42. (In Persian).

- Mohammadifar, Y. & Sarraf, M. R., (2006). “A Glance at Burial Rites in Pithos of Arsacids era Located in Western Region of Central Zagros (Marivan)”. *The International Journal of Humanities*, 13 (3): 51-62. <http://ejh.modares.ac.ir/article-27-786-en.html>

- Nikkhah, M. J., (1997). “Investigation of the identification of existing artifacts between the Haraz River in Amol County and the Lavij River in Noor County, Mazandaran”. Cultural Heritage Organization, (unpublished), (In Persian).

- Noorani, Y., (1993). “Investigation and Identification of the Existing Artifacts in the Middle Area of Sari-Babol and Babolsar Counties”. Cultural Heritage Organization, (unpublished), (In Persian).

- Noorani, Y., (1996). "Report on the investigation of the boundary between the Tajan and Nekarud rivers". Cultural Heritage Organization, (unpublished), (In Persian).
- Overlaet, B., (2005). "The chronology of the Iron Age in the Pusht-i Kuh, Luristan". *Iranica Antiqua*, 40: 1-33. <http://hdl.handle.net/1854/LU-303899>
- Pigott, V. C., (1981). "The Adoption of Iron in Western Iran in The Early First Millennium B.C.: An Archaeometallurgical Study". Ph.D. Thesis, University of Pennsylvania (Unpublished).
- Piller, C. K. & Mahfroozi, A., (2009). "First preliminary report on the joint Iranian-German excavations at Gohar Tappe, Mazandaran, Iran". *Archaologische Mitteilungen aus Iran und Turan*, 41: 177-209.
- Saeedian, S., Dehestani Kolagar, M. & Gholizadeh, F., (2014). "The Need for Using Different Methods in Archaeological Surveys of the Northern Regions of the Country; A Study of Prehistoric Archaeology in Babol County". *Proceedings of the 4th International Conference of Young Archaeologists*, Tehran, First Edition: 311-324. (In Persian).
- Young, T. C., (1965). "A comparative ceramic chronology for western Iran, 1500-500 B.C.". *Iran*, 3: 53-85. <https://doi.org/10.1080/05786967.1965.11834401>
- Young, T. C., (1967). "The Iranian Migration into the Zagros". *Iran*, 5: 11-34. <https://doi.org/10.1080/05786967.1967.11834760>